૫૫૫૬

અદ્દ્ભુત ચમત્કાર

અથવા

કાયા એજ માયા.

જન્માંતર બોધક વાર્તા

પ્રકાશક

સુવિચારદર્શક મંડળી

મુંબઈ:—

પારસી પ્રીંટીંગ પ્રેસ.

સંવત ૧૯૫૦. સન ૧૮૯૪.

૫૫૫૬

અદ્‌ભુત ચમત્કાર.

અથવા

કાયા એજ માયા.

અદાતા નામની એક નગરીને વિષે પુષ્પસેન નામનો એક રાજા રાજ કરતો હતો. તેનો દુષ્ટબુદ્ધિ નામનો એક પ્રધાન હતો. નગરમાં અને પ્રધાનમાં નામ પ્રમાણેના ગુણો હતા. અદાતા નગરી એટલે કાંઈ પણ ન આપનાર શહેર રૈયતમાં પણ ધર્મ દાન કરવું તે શી ચીજ છે એ કોઈ સમજતું નહતું. કદી કોઈ અનાથ થયું અને ભીખ માગી ખાવા શિવાય તેનો બીજો કાંઇ ઉપાય ન રહ્યો તોપણ કોઈ તેને ધર્મને બહાને આપતું નહીં. આવી આ અદાતા નગરીનો પ્રધાન હતો. "યથા નામા તથા ગુણા" નામ પ્રમાણેજ ગુણ. 'ચમડી જાય પણ દમડી ન જાય.' એ કહેવત તે સારી પેઠે જાણતો હતો.

આ દુષ્ટબુદ્ધિ પ્રધાનને એકનો એકજ પુત્ર હતો. તેનું નામ ધર્મશીલ હતું. તે મનનો દયાળુ હતો. જ્યાં આખું રાજ્યજ અદાતા ત્યાં આ બીચારા ધર્મશીલનું શું જોર ! કોઈ અનાથ અથવા અભ્યાગતને છાની રીતે કાંઈ આપવા તેનો વિચાર થતો પણ પોતાના પિતાની બીકથી ગભરાઈ તે વિચાર છોડી દેતો.

કૈલાશ પર્વતને વિષે શિવ અને પાર્વતી બેઠાં બેઠાં વાતો કરતાં હતાં તે વખતે આ અદાતા નગરીની વાત નીકળી. પાર્વતીજી બોલ્યાં, "મહારાજ, આપ કૃપાકરો તો આ અદાતા નગરીને દાતા કરી શકો."

શિવશંકરે કહ્યું, "અરે સ્ત્રી, એવાં તે કંઇક ગામો ને નગરો પડેલાં હશે તેનું આપણે શું ?"

પાર્વતીજી બોલ્યાં, "નહીં, કૃપાનાથ ! આ નગરની ઉપર તો આપે કૃપા કરવીજ જોઇએ. આપ જેવા કૃપાસિંધુ જ્યારે કૃપા નહીં કરે ત્યારે બીજાની શી આશા રાખી-શકાય ?"

ભોલા શંભુએ કહ્યું, "દેવી, આ બાબતમાં તમે આટલો બધો હઠ શા માટે લ્યો છો ? જવા દોને એ ગામને !"

મહાદેવી બોલ્યાં, "ના, મહારાજ, આ એક નગર ઉપર કૃપા કરી મારા મનની ઇચ્છા તૃપ્ત કરો."

પાર્વતીનો અત્યાગ્રહ જોઈ શંકરે કહ્યું, "ઠીક છે ત્યારે, જ્યારે તમારી એવીજ ઇચ્છા છે ત્યારે જોઈલઇશું"

પોતાને શિવજી તરફથી આવી કબુલાત મળેલી જોઈ પાર્વતી ખુશી થયાં. ઉપલી વાતને થોડો સમય વિત્યા પછી મહાદેવજી, યોગીનો વેશ લઈ, અદાતા નગરીની બહાર આશન નાખી બેઠા. એ ઠેકાણેથી હજારો લોકો રોજ આવજાવ કરતા હતા પણ આ બાવા ઉપર કોઇએ ધ્યાન આપ્યું નહીં. ગામ બહાર એક મોટું તલાવ હતું. આ તલાવમાં નાહાવા અને પાણી ભરવા સેંકડો સ્ત્રી પુરુષો આવતાં હતાં, તેમાંના કોઇએ પણ આ બાવાજી તરફ જોયું નહીં. જેઓ ઘણાજ પાસેથી જતા હતા તેઓ 'નમો નારાયણ' એટલા શબ્દો પણ કહેતા ન હતા. આખા બે દિવસ સુધી તો બાવાજી પોતાના ધ્યાનમાં બેશી રહ્યા કે, જોઇએ કોઈ ભીક્ષા આપવા આવે છે ! પણ તેમાં બાવાજી ઠગાયા હતા. બે દહાડામાં ભીક્ષા આપવા તો શું પણ સામે જોઇ બે વાતો કરવા પણ કોઈ ન આવ્યું. 'ખેર ત્યાં ન આવ્યું તો કાંઈ નહીં. હવે ગામમાં તો ભીક્ષા માગવા જવું.' આવા વિચારથી યોગેન્દ્ર આશન ઉપરથી ઉઠી ગામમાં માગવા નીકળ્યા દરેક શેરીએ ફ

અને ઘરોઘર ફરી વળ્યા, પણ કાઇએ ચપટી લોટ કે અનાજ કાંઈ આપ્યું નહીં. તે દહાડો તો આખો દહાડો ફરી ફરીને પાછા પોતાને આશને આવ્યા. બીજે દહાડે ફરીને ભીક્ષા માગવા નીકળ્યા, ત્યારે "માઇચેત, માઇચેત" એ પ્રમાણે પુકાર કરવા લાગ્યા, પણ કોઈ ચેત્યું નહી. એથી તો લોકો બાવાજીની વધારે મશકરી કરવા લાગ્યા કે, "આ બાવો વળી ચેતાવવા નીકલ્યોછે. એની શીકલ તો જુઓ!" વગેરે. પણ બાવાજીએ તો તેની ઉપર કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહીં. હશે, કાલે આપશે એમ ધારી યોગી-રાજ પાછા પોતાને આશને ગયા. બીજે દહાડે ફરીને ઉપર મુજબ 'માઇચેત' કરતા નીકળ્યા, પણ એનું એજ! હવે તો સહન થઈ ન શકયું તેથી ક્રોધમાંને ક્રોધમાં પોતાને આશને આવ્યા. આ અદાતા નગરીનો નાશ કરવો એવો ઠરાવ કરી યોગીરાજ (મહાદેવજી) પોતાનું ત્રીજું નેત્ર ઉઘાડવા વિચાર કરતા હતા, પણ તેજ વખતે અજાયબ જેવો એક બનાવ બનવાથી તેમનો વિચાર ફરી ગયો. મહાદેવજીનું ત્રીજું નેત્ર ઉઘડતાં ત્રણે લોકનો એક ક્ષણમાં નાશ થઈ જાય તો આ ગામ તે કીસ ગણત્રીમાં. પણ ઇશ્વર ઇચ્છા બલવાન હોવાથી તેમ થતું અટકી પડયું.

એવો બનાવ બન્યો કે, દુષ્ટબુદ્ધિ પ્રધાનની પુત્ર વધુ ધર્મવતી પોતાના પીયરના ગામથી સસરાને ગામ પ્રથમ આણું વાળીને આવતી હતી. સસરાના ગામના પાદરમાંજ કોઇ જટાધારી અદ્ભુત યોગેશ્વરના દર્શન થયાં. નામ પ્રમાણે પોતે ધર્માત્મા હતી તેથી પોતે તેની પુજા કરવા તૈયાર થઈ. પણ પુજાપો પાસે ન હોવાથી લાચાર બની, માનસીક પુજા કરી, મનમાંજ કહ્યું, "હે ઇશ્વર, આ યો-ગીરાજની મેં માનસીક પુજા કરીછે. હાલતો મારી પાસે કાંઈ નથી, પણ જ્યારે એ માગવા નીકળશે ત્યારે યથા

શક્તિ ભોજન આપીશ." આમ કહી રથમાં બેઠે બેઠેજ નમસ્કાર કર્યા. રથતો આગલ ચાલ્યો. આ તરફ મહાદેવજી, જે બધાના અંતઃકરણને જાણનારછે, તેઓ પ્રધાન પુત્ર વધુએ કરેલી આ માનસીક સેવાથી બહુજ પ્રસન્ન થયા, તેને ખરી માની લીધી, અને આવું એક પણ ધર્માત્મા માણસ જે ગામમાં હોય તેના જેવા બીજા પણ થઈ શકે, અને તેથી તેનો નાશ કરવામાં સાર નહીં જાણી મહાદેવજીએ પોતાનો ક્રોધ શાંત કર્યો.

આ તરફ પ્રધાન પુત્ર વધુ ધર્મવતી પોતાને ઘેર જઇ પહોંચી. સાસુ સસરાએ વહુનો ઘણોજ સત્કાર કર્યો. થોડીવાર થઈ એટલે જમવાની વેળા થઈ. પુરૂષો જમી ઉઠયા એટલે સાસુએ વહુને જમવાનું કહ્યું. વહુએ મનમાં સંકલ્પ કરી રાખ્યો હતો કે, પેલા યોગીની પુજા કરીછે તેને પ્રથમ ભીક્ષા આપ્યા પછીજ મારે ભોજન કરવું શહેર બહાર જે રહ્યાછે તે ભીક્ષા માગવા આવશેજ. જો કદી ભીક્ષા માગવા ન આવે તો મારે જાતે જઇને તેને ભીક્ષા આપી આવવી ' આવા વિચારથી વહુએ રાતના જમવાની ના પાડી. પ્રધાન પત્નિએ ઓહોંસ તો ઘણી કરી પણ ધર્મવતી એકની બે થઈ નહીં. રાતના ભુખીને ભુખી સુઈ રહી. બીજે દહાડે પોતાના નીયમસર ઉઠી, દાતણ પાણી કરી લઈ નાહી ધોઈ ઇશ્વરનું સ્તવન કરી, પોતાને કરવાના કામ ધંધામાં રોકાઈ. કામમાં બરોબર ચિત રાખી કામ કરી લીધું. પછી પેલા યોગીની રાહા જોતી બેઠી કે, ક્યારે આવે. યોગીરાજ તો પોતાના નીત્યના નીયમ પ્રમાણે 'માઇ ચેત, માઇ ચેત' કરતા નીકલ્યા. ધર્મવતીએ આ શબ્દ સાંભળ્યો બારીમાં આવી જુએછે તો, આગળે દિવસે પોતે માનસીક પુજા કરી હતી તેજ યોગેશ્વર જોવામાં આવ્યા. તેણે બાવાજીને હાંક મારી ઉપર બોલાવ્યા.

પોતે કરેલા સંકલ્પ પ્રમાણે ભીક્ષા તૈયાર કરી બાવાજીને આપી. ભીક્ષા લીધા પછી યોગેશ્વરે ધર્મવતીને પુછ્યું, "બાઇ, તું સુખી તો છોના?"

ધર્મવતીએ તરતજ ઉત્તર આપ્યો, "મહારાજ, વાસી ખાઇએ છીએ અને ઉપવાસી રહીએ છીએ."

યોગીએ કહ્યું, "બાઇ, તારા બે ગયા."

પ્રધાન પુત્ર વધુએ કહ્યું, "મહારાજ, તારા ત્રણ ગયા."

આમ કહી યોગીરાજ તો ચાલતા થયા. એવું બન્યું કે, દુષ્ટબુદ્ધિ પ્રધાન તે વખતે બહાર જતો હતો, તે પોતાની પુત્ર વધુને આ પ્રમાણે ધર્મ કરતી જોઈ ન શકયો. વહુ અને બાવા વચ્ચે થયેલી વાતો તેણે સાંભળી, પણ વહુ પહેલ વહેલીજ આવી હતી તેથી કાંઇ બોલ્યો નહીં. ગુપચુપ ચાલ્યો ગયો. બીજે દહાડે પણ એમજ થયું. પ્રધાન લોહીનો ઘોંટ ગળી ગયો. ત્રીજે દહાડે પણ એનું એજ. હવે પ્રધાનથી ન ખમાયું. તેણે પોતાની સ્ત્રી આગળ વાત કરી. પ્રધાન પત્નિ પણ જાણુતી હતી છતાં બોલી શકતી નહતી. પણ પ્રધાને જ્યારે વાત કરી ત્યારે વહુને તે વિષે સમજાવી બે શબ્દો કહેવાનો વિચાર થયો. સાંઝના પ્રધાન અને પ્રધાન પુત્ર બે જણા બેઠા હતા તે વખતે લાગ જોઈ પ્રધાન પત્નિએ પુત્ર વધુને સંબોધીને કહ્યું, "વહુ, આજ કેટલાક દહાડા થયા તમે પેલા બાવાને રોજ સીધું આપોછો એ ઠીક કરતા નથી. તમે પહેલ વહેલાં આવ્યાં ત્યારે એકાદ દહાડો આપ્યું હતે તો તે વાત જુદી હતી પણ આતો રોજ રોજ આપોછો એ ઠીક નહીં."

અદાતા નગરીના દુષ્ટબુદ્ધિ પ્રધાનના સંસર્ગમાં રહેલી સાસુના આવા વચનો સાંભળી ધર્મવતી બોલી, "સાસુજી, તમે કહોછો તે વાતતો ખરી, પણ તેમ કરતાં આપણું ઓછું થઈ જાય તેમ નથી. આપણે દેશના પ્રધાન છીએ

તેથી આપણે ઘણોજ ધર્મ કરવો જોઇએ. આપણો દાખલો લઇને બીજા પણ શીખે. આતો ફક્ત એકજ માગવા આવે છે પણ બીજા વધારે આવતા હોય તોપણ આપણી શક્તિ પ્રમાણે તેમને આપવું જોઇએ. કેટલાકને ત્યાં એવો ધારો હોયછે કે, જમતી વખત કોઇ ભુખ્યો માણસ આવીને ઉભો રહે તો તેને જમવા બેસાડેછે. યથા શક્તિ ધર્મ તો કરવોજ જોઇએ. આપણે વધારે તો નહીં પણ યથા શક્તિ આપી હાથ જોડવા."

પુત્ર વધુના આવા શબ્દો સાંભળી, પ્રધાન અને પ્રધાન પત્નિ મનમાં બળવા લાગ્યા પણ તે વિષે વધારે ન પુછતાં, પુત્ર વધુ અને બાવા સાથે થતા સવાલ જવાબ વિષે પ્રધાને પુછ્યું, "વહુ, જ્યારે પેલો બાવો તમને પુછે છે કે, 'બાઇ સુખી તો છોના ?' ત્યારે તમે જવાબ આપોછો કે, 'મહારાજ, વાસી ખાઇએછ અને અપવાસી રહીએછ' તે તમે વાસી કયારે જમોછો ? ઘરમાં તો રોજ જમવાનુ થાયછે. વળી અપવાસી પણ કયાં રહોછો ? અમારા ઘર વિષે આતો તમે હલકાઇ બતાવોછો."

ધર્મવતી બોલી, "સસરાજી, વાસી ખાવાનો અર્થ એમ નથી થતો કે, ગઇ કાલનું રાંધેલું આજે ખાવું. વાસી ખાવું એટલે આગલે જન્મ જે પુન્ય કર્યું તેનો બદલો મળે તે. આપણે આગલે જન્મ પુન્ય કર્યુંછે તેથી આ જન્મ સુખ ભોગવીએ છીએ. આ જન્મ કરતા નથી એટલે આવતે જન્મ મળવાનું નથી. તેથી વાસી ખાઇએ છીએ અને અપવાસી રહીએ છીએ. બાવો કહેછે કે, બાઇ તારા બે ગયા એટલે એક તો આ જન્મ અને બીજો આવતો ભવ. ત્યારે હું કહું છું કે, મહારાજ, તારા ત્રણ ગયા, એટલે આગલે ભવ કાંઈ કર્યું નથી તેથી આ જન્મમાં બાવો થયો અને આ ભવમાં કાંઇ થયું નથી તેથી આવતો

ભવ પણ એનું એજ. તેથી ગયો અવતાર, આ અવતાર અને આવતો ભવ એ ત્રણે તેના ફોકટ ગયા."

આટલી વાત થયા પછી પ્રધાન ઉઠી ગયો. પણ પ્રધાન પત્નિ ત્યાં બેશી રહી. તે બોલી, "પણ "વહુ, એ બધું કાંઇ અમે જાણુતા નથી. એતો જે જાણે તેને તાણ. આપણે તો જે વંશ પરંપરા કરતા આવ્યા છીએ તેજ કરવું. નવી રીત કાંઇ આપણાથી થાય તેમ નથી."

ધર્મવતી બોલી, "સાસુજી, ન જાણવાનું તમે કહો છો એ વાત તો ઠીકછે. પણ જુઓ, આ આપણા શહેરમાંજ કેટલાક આંધલા છે, કેટલાક લુલાછે, કેટલાક રોગીલાછે. આ બધું કાંઇ પૂર્વે જન્મના સંસ્કાર વગર થતું નથી. જેવી કરણી કરે તેવું પામે. માટે આખી દુનીઆ જે કરતી આવીછે તે કરવુ જોઇએ. આપણી કેમ ખાત્રી થાય કે, દાન ધર્મ ન કરવું એ વંશપરંપરાથી ચાલ્યુ આવ્યુ છે? કાં કોઇ નાસ્તીક રાજાએ જોર જુલમથી બંધ કરાવ્યું ન હોય? કર્ણ રાજા દાનેશ્વરી કહેવાતો હતો, આપણા શાસ્ત્ર પુરાણોથી એ વાત સિદ્ધ થાયછે. ધર્મ કરવાથી હાણી નહીં પણ લાભ થાયછે. પ્રથમ મોટા લોકોથી શરૂ થાય તો તે જોઇને બીજા શીખે. સસરાજી પ્રધાન પદછે તો તેમણે રાજા સાહેબને સમજાવી ધર્મ કરાવવું."

પુત્રવધુ વધુ બોલતી બંધ થઇ. પ્રધાન અને પ્રધાન પત્નિ તે વખતે તો કાંઇ બોલ્યાં નહીં. વહુ બીજા કામમાં રોકાઇ એટલે પ્રધાને પુત્રને કહ્યું, "પુત્ર, તારી વહુ દરરોજ ઉઠીને પેલા બાવાને આપેછે એ કાંઇ ઠીક નહીં. અમે આજે તારા દેખતાં કહ્યું, ત્યારે કેવો જવાબ આપ્યો તે તો તે સાંભળ્યો. હવે અમે તો કાંઇ કહેવાના નથી. પણ તું અંદરખાનેથી વારજે કે, હવે કોઇને આપણા ઘરમાંથી કાંઇ ન આપે."

પ્રધાન પુત્ર ચંચળ હતો પણ તે એકજ હતો. તેથી તેને માબાપે મોઢે ચઢાવીને બગાડી નાખ્યો હતો. વળી પિતાની પાસે વધારે વખત રહેવાના કરતાં માતા પાસે તે વધારે રહ્યા હતો અને તેથી માવડીઓ થઇ રહ્યા હતો, પુત્ર તે વખત તો શરમને લીધે બાપને જવાબ આપી ન શકયો. પણ પ્રધાનના ગયા પછી માને કહ્યું, "મા, તેં આટલી વાતો કહીને સમજાવી તો હું તે શી રીતે સમજાવી શકું ?" મા બોલી, "દીકરા, તું ના પાડશે એટલે એ દાન કરતી અટકશે"

તેજ રાતના પ્રધાન પુત્રે સ્વપત્નિને પોતાની માતાના શિખવ્યા પ્રમાણે કહ્યું, ધર્મવતી, પોતાનો પતિ કેવોછે તે જાણતી હતી. પોતાના પતિને સુધારીને ધર્માત્મા કરવો એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો. ધર્મવતી બોલી, "આપ જે કહોછો તે ઠીકજછે. આપની જે ઇચ્છા તેજ મારી ઇચ્છા. પણ જુઓ, આટલી નવેખંડ પૃથ્વી છે તેમાં અસંખ્ય જીવો પડયાછે. કેટલાક મહેનત મજુરીએ કરી પોતાના પેટ પુરતો ખોરાક મેળવી શકેછે પણ જેઓ અશક્ત છે તેઓ કેવી રીતે મેળવી શકે ? આપ કહેશો કે આ બાવો જે માગવા આવેછે તે તો શરીરે રૂષ્ટ પુષ્ટ છે, તેને શા વાસ્તે આપવું ? આપણે સુપાત્ર જાણી દાન કરવું. સુપાત્રને આપેલું અફળ જતું નથી."

આ દંપતી વચ્ચે મધરાત સુધી વાતો થઇ. ધર્મવતી પોતાના પતિના મનમાં દયા ધર્મનો કાંઇક અંશ ઉતારવા પામી. પણ સવાર પડે આ માવડીઓ પતિ પોતાની માતાને દેખશે એટલે આ બધો બોધ વીસરી જશે એમ તેના મનમાં ન આવ્યું.

સવાર થતાં પુત્ર ઉઠયો એટલે માતાએ પાસે બોલા-

વીને પુછયું, "દીકરા, પેલી વાતનું શું કર્યું ? આજે તો હવે એને સીધું નહી આપેના ?"

પુત્રે કહ્યું, "મા, એતો કહેછે કે, ધર્મ કરે આમ થાય અને તેમ થાય. મેં જરાક કહ્યું એટલે એણે તો કેટલોએ વાર આમ કરે આમ થાય અને તેમ કરે તેમ થાય એનું પીંજણ ચલાવ્યું. એટલે પછી મેં તો કહેવું માંડી વાળ્યું."

પુત્રના આવા શબ્દો સાંભળી માએ જાણ્યું કે, આ વહુતો કોઇને માનવાની નથી માટે બીજો ઉપાય કરવો.

પછી પ્રધાન પાસે જઇને બોલી "આ વહુ તો કોઇને પણ ગાંઠતી નથી. હવે તો વહુ દીકરાને જુદા રાખવા. જો વહુ જુદી રેહશે તોજ કાંઇ કરતી અટકશે."

પ્રધાનના મનમાં પણ તે વાત ઉતરી. પુત્રને પાસે બોલાવી કહ્યું, "દીકરા તારી વહુ આ પ્રમાણે જ્યારે કોઇનું કહ્યું નથી માનતી અને મરજી પ્રમાણે દાન કરવા બેઠીછે ત્યારે તો તમે બેઉ જણા જુદા રહો. બે જણને પુરૂં થાય એટલું અનાજ અમે તમને આપીશું."

માવડીઆ દીકરાનું મોઢું આ સાંભળીને ઉતરી ગયું. તે પોતાની માના પડખામાં ભરાઇને ધીમે સ્વરે બોલ્યો, "મા એને જુદી રાખવી હોય તો રાખો, હું તો જુદો રહેવાનો નથી."

આ વળી સંકટ આવી પડયું. એકલી વહુને તે જુદી રખાય ? જુવાન જમાન સારા ઘરની વહુ તેને એકલી જુદી રાખે તો લોકો શું કહે ? પ્રધાન પત્નિના મનમાં આ વિચારો આવ્યા. તેઓએ પોતાના પુત્રને ઘણો ઘણો સમજાવ્યો કે, આઠ દશ દહાડા જુદો રહી આવ એટલે તારી વહુ માની જશે. પછી પાછા તમને ઘરમાં રાખીશું. પણ આ પુત્રે તો કેમે કરતાં માન્યું નહીં. આખરે કેટલીક તકરારો થયા પછી એકલી વહુનેજ જુદી રાખવી એવો નિશ્ચય થયો.

જે વખતે આ ત્રણ જણાઓનું અત્રે મંડલ ભરાયું હતું તે વખતે વહુ તો નાહી ધોઇ, તુલશીનું પુજન કરી, બાવાને ભીક્ષા આપવા માટે સીધું તૈયાર કરીને તેના આવવાની રાહા જોતી હતી. જરા વારમાંજ બાવો 'માઇ ચેત, માઇ ચેત' કરતો નીકલ્યો. ધર્મવતીએ તેને બોલાવી સીધું આપ્યું. બાવાને સીધું આપી વહુ જેવી ઘરમાં આવી તેવીજ સાસુએ પાસે બોલાવી.

દોહરા.

દામ ઉગારે દેહને, જો કોપ્યો હોય દેવ;
હું બલીહારી દામડા, સમર્થ તુંજ સદેવ.
વેરી આવી સેવા કરે, પરનારી વશ થાય;
જેને દમડો ગાંઠ છે, તેને શી ચંતાય.
ચતૂરાઇને ચપળાઇ, ડાહાપણ સર્વ સુધ;
કામણ મોહન વશીકરણ, દમડે ચાલે શુધ.
દમડોવાલો દેવને, દુર્લભછે મન સાથ;
દમડાથી મુનીવર ચલે, તરૂણીપસારે હાથ.
અવર વશીકરણ શું કરે, વડું કારણ ગરથ;
એતો મોટો અધિપતી, સહુ વાતે સમરથ

સામળભટ

જો વહુ દરરોજ આ પ્રમાણે દાન ધર્મ કરતી ન હોય તો પછી સાસુ સસરા ને બોલવા વારો કયાંથી આવત દરરોજ ઘરમાંથી એક માણસ ખાય એટલું વહુ આપી દેતી હતી તે સાસુ સાંખી શકતી ન હતી. એ તો 'દમડા તુજે કદી નછોડુ" આવા સંસર્ગવાલા ઘરમાં ધર્મવતીજ એકલી રત્ન હતી. કયારના બધા એકઠા થઈ વાતો કરતા હતા અને અગાઉ પણ એજ પંચાત થઈ હતી જાણી વહુ ચેતી ગઈ કે, આજ વળી કાંઈ નવા જુની થશે ખરી. હશે, બનનાર હશે તે બનશેજ

જેવી વહુ પાસે આવીને બેઠી કે, તરતજ પ્રધાન પત્નિ બોલી, "વહુ, અમે તમને આટલી વાર નાપાડી તે છતાં પણ દરરોજ તમે ઘરમાંથી પેલા બાવાને આપો છો એ સારી વાત નથી. આટલા દહાડા થયું તે થયું, હવેથી આપવું બંધ કરો".

ધર્મવતી બોલી, "સાસુજી, જ્યાં સુધી આપણી હાલત સારી છે ત્યાં સુધી તો તેના પ્રમાણમાં આપવુ જોઇએ. ગરીબીમાં પણ યથા શક્તિ મુઠી ભરીને આપવું. આત્મા સંતોષ જેવું બીજું એકે પુન્યનું કામ નથી."

પ્રધાન પત્નિએ જ્યારે જોયું કે, વહુ તો પોતાની એકજ વાત લઈ બેઠી છે અમારૂં કહ્યું તે મુદલ માનતી નથી ત્યારે બોલી, "વહુ, જો તમારી મરજી અમારાથી વિરૂધજ ચાલવાની હોય તો બેલાશક જુદાં રહો. આપણી આ પટારાની મેડી ખાલી છે. તમારા એક પંડને પુરો થાય એટલુજ અનાજ અમે રોજ આપીશું. પછી તેમાં-થી તમારે જોઇએ તેમ કરજો."

હઠે ચઢેલી સ્ત્રી પાપ પુન્ય કે, લોક લાજથી મુદલ બીતી નથી.

છપ્પા

ઉંચતણી અરધાંગ, નીચ નીચાને ન્યાળે
ડંસ રાખે દિલમાંહિ, વેર કોઇક દિન વાળે;
પાપથી ન બિહે પલક, બાપના પરિયા બોળે;
પોતે પાંશરી હોય, તરૂણીતો પર્વત તોળે;
હઠ કરતી સાથ હઠે નહીં, પુત્ર પતિ માબાપની;
કામની કલંક ભરી ખરી, સામળ શાખ છાપની.

વહુએ જોયું કે, આ ઘરમાં આમને આમતો સાસુ સુખે બેશવા નહીં દે. જો જુદી રાખશે તો લોક એને કહેશે. અને એક જીવને પુરૂં થાય એટલું અનાજ રોજ

આપશે તો તેમાંથી પણ યથાશક્તિ દાન હું કરી શકીશ જોઇએ હવે સાસુ સાસરા શું કરે છે તે.

પ્રધાન તથા પ્રધાન પત્નિએ એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો કે, ગમે તે થાઓ તો પણ જો વહુ કહ્યું ન માને તો તેને જુદી રાખવી.

પુત્રવધુ કાંઈ જવાબ નથી આપતી એવું જોઈ સાસુ બોલી, "બોલો વહુ, જવાબ આપો. તમારે જો રોજ રોજ આ પ્રમાણે ઘરમાં નુકશાન કરવું હોય તો બેલાશક જુદાં રહો."

વહુએ કહ્યું, "સાસુજી, જ્યાં સુધી મારા આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તો મારી યથા શક્તિ દાન કરીશ."

સાસુ બોલી, "ઠીકછે ત્યારે આજથીજ જુદાં રહો."

સાસુએ પોતાનું સાસુપણું બતાવ્યું. પ્રધાન તથા પ્રધાન પુત્ર ચુપચુપ બેશીને સાસુ વહુની વાતો સાંભળતા હતા.

પોતાની બાજુની બીજી મેડી જે ખાલી હતી તે વહુ વાસ્તે પ્રધાને ઉઘડાવી. નિત્ય પુરતું અનાજ ચાકર સાથે મોકલવા શિવાય બીજો કાંઇ પણ વહેવાર આ વહુ સાથે પ્રધાનનું ઘર રાખતું ન હતું. પ્રધાન પુત્ર વધુ પોતાને મલતા અનાજમાંથી યથા શક્તિ પેલા યોગેશ્વરને દાન આપી બાકીનાની રસોઇ કરી, દેવને નૈવેદ્ય ધરાવી પોતે ખાતી. થોડો વખત જતાં લોકોની જાણમાં આ વાત આવી કે, પ્રધાને પોતાની વહુને એકલી જુદી રાખીછે. તેને ખાવા પુરતું અનાજ આપવા શિવાય બીજો કશો વહેવાર તેની સાથે રાખતા નથી.

ઘરને મોઢે તાળું હોય કાંઇ ગામને મોઢે તે હોય? લોકો ગમે તેવી વાતો કરવા લાગ્યા. આ વાત પ્રધાન તથા પ્રધાન પત્નિને કાને પણ આવી. તેઓએ મહીનો એક દહાડો તો જેમ તેમ કરીને ચલાવી લીધું પણ આ-

ખરે પ્રધાનના ઘરની વધારે વાતો લોકોમાં થવા લાગી તેથી કંટાળીને વહુને પાછી ઘરમાં બોલાવી રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ ઠરાવ કરી સાસુએ વહુને બોલાવી મંગાવી.

સાસુ બોલી, "જુઓ વહુ, આ ગામના લોકો આપણી વાતો કરેછે. જેના તેના મોઢામાં પ્રધાનનું ઘર આવી રહ્યું છે. નાના છોકરાંઓ સુદ્ધાં આપણા ઘરની વાતો કરેછે. માટે તમે આ બવાડો મુકીદો. આપણા બાપદાદાની જેવી આબરૂછે તેવી રાખી ઘરમાં રહો. વંશ પરંપરા દાન ધર્મ નથી કરતા તે તમે એકલા કરશો એતે કાંઇ ચાલશે ? તમારા અગાઉ આ ગામમાં કોઇને કાંઈ ધર્મને બહાને આપવું એ શું તે સમજતું ? આ ગામમાં ડોસાં ડગરાંને પુછો કે, તેમણે પણ આવી વાત કોઇ દહાડે સાંભળી છે ? માટે નવી રીત કરવી રહેવા દઈ જેમ ચાલ્યું આવેલુંછે તેમજ કરો."

વહુ ધીમેસ્વરે બોલી, "સાસુજી, ઘુવડ દિવસના દેખી શકતું નથી. તેને એકે પુછયું, સૂર્ય નારાયણના તેં દર્શન કર્યાં છે ? ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો, ભાઇ, સૂર્ય નારાણ કોણછે ? મેંતો એનું નામ પણ સાંભળ્યું નથી. પુછનારે પુછયું," રાતના તું આંખો કેમ ઉઘાડે છે ? ઘુવડે જવાબ દીધો, એ તો દિવસ થાય એટલે હું જાગુંછું. તમે જેને રાત કહોછો તેજ દહાડો છે. માટે જેમ ઘુવડ પંખી દેખીતી રાતે દિવસના દેખી શકતું નથી તેમ તમે પણ આખી દુનિયામાં થતું આવ્યું છે તેનાથી ઉલટા ચાલો છો. ઘુવડની દ્રષ્ટી ગઈ એ તેના નશીબ પણ આપણે તો જોવાને આંખ છે. દુનિયાની રીત પ્રમાણે ચાલવું તો જોઇએ."

સાસુએ જ્યારે જોયું કે, આ વહુ તો કોઇ પણ રીતે સમજાવી સમજે તેમ નથી અને લોકો તો જ્યાં

સુધી એને ઘરમાં નહી રાખીએ ત્યાંસુધી ગમે તેમ બો-લશે માટે એને રાખવી. આમ ધારી વહુના કપડા વગેરે સરસામાન પડોશની મેડીમાંથી મંગાવી લીધાં. વહુને ઘ-રમાં રાખી. વહુ તો જેમ આપતી હતી તેમ વધારે આપવા લાગી.

આ પ્રમાણે થોડો વખત નીકલી ગયો. પ્રધાને વિચાર્યું કે, આ એક બાવા શિવાય બીજો તો કોઈ ગા-મમાં માગવા આવતો નથી. માટે એ બાવાને જો અહીં-થી કહાડી મુકું તોજ ઠીક થાય.

પ્રધાન જેવો માણુસ પોતે જાય એ તો ઠીક નહીં માટે પોતાના પુત્રને બુધું સમજાવીને મોકલ્યો. પ્રધાન પુત્ર જ્યાં યોગેશ્વરનું આશન હતું ત્યાં આવ્યો. સર્વજ્ઞ એવા યોગેશ્વર તો તેના આવવાનું કારણુ જાણી ગયા હતા પણુ જાણે કાંઈ ન હોય તેમ પોતાના ધ્યાનમાં મ-ગ્ન થઈ રહ્યા.

પ્રધાન પુત્ર પગે લાગી હાથ જોડી સામે બેઠો. થોડીવારમાં યોગીરાજે આંખ ઉઘાડી તેની સામે જોયું. પ્રધાન પુત્રે સાષ્ટાંગ દંડવંત પ્રણામ કર્યો. બાવાજીએ “જીતા રહો બેટા” કરી આશીર્વાદ આપ્યો.

પ્રધાન પુત્ર બોલ્યો, “મહારાજ, આ ગામના પ્રધા-નનો હું પુત્ર છું. મારા બાપે એવો હુકમ કર્યો કે, તમે અત્રેથી જતા રહો. વળી અમારે ઘેર રોજ માગવા આ-વો છો તે પણુ કાલથી ન આવવું. અત્રેથી તમારૂં આશન ઉચકીને જતા રહો નહીં તો મારો બાપ હુકમ કરશે એટલે સિપાઈઓ ધક્કા મારીને કાઢી મુકશે.”

પ્રધાન પુત્રના આવા શબ્દોથી ક્રોધ ન કરતાં હસી-ને બાવાજીએ કહ્યું, ‘બચ્ચા, તારા મનમાં દયા છે તે હું જાણું છું. આ બધું તું તારા બાપની શીખવણીથી મને કહેવા આવ્યો છે. અમે તો આજ અહીં છીએ અને

કાલે બીજે ઠેકાણે જતા રહીશું. પણ બચ્ચા, સંતસમાગમ રાખીશ તો તારૂં કલ્યાણ થશે. આ દુનીઆમાંથી ભલાઈ અને બુરાઇ શિવાય બીજુ કાંઈ લઈ જવાનું નથી. ભલાઇ કરશે તેને લોકો ભલો કહીને વખાણશે પણ બુરાઈ કરશે તેને ફટફટ કરીને ધિક્કારશે."

પ્રધાન પુત્ર યોગીરાજને પ્રથમથી જોતાંજ તેને વશ થઈ ગયો હતો તે આ સાંભળતાંજ લેવાઈ જઇને બોલ્યો. "મહારાજ, એ બધું તો ઠીક છે, પણ તમે મને કાંઈ ચમત્કાર બતાવો તો મને વિશ્વાસ આવે."

યોગીરાજે આ સાંભળતાંજ કહ્યું, "ઠીક છે બચ્ચા. તને હમણાજ ચમત્કાર દેખાડું છું પછી કાંઈ છે?"

આમ કહી જલની અંજલી ભરી ત્યાં કુંડાળું કર્યું. પછી પ્રધાન પુત્ર ધર્મશીલને કહ્યું કે, એની ઉપર સુઇ જા. ધર્મશીલ મહારાજના કહેવા પ્રમાણે સુતો. પછી યોગીએ બીજી અંજલી ભરી શહેર ઉપર નાંખી કે તેજ વખતે આખા શહેરને ગાઢ નીદ્રા આવી ગઈ. ધર્મશીલ જેવો સુતો કે, તેનો જીવ તેના ખોળીઆમાંથી નીકળી ગયો. ધર્મશીલનો જીવ પોતે બધું જાણેછે કે, તેનું શું થાયછે.

ધર્મપુરી નામે એક પ્રખ્યાત નગર હતું. આ ગામનો રાજા ધર્માત્મા હતો. કોઇ પણ યાચક તેને દરવાજેથી કાંઇ પણ લીધા વગર જતો ન હતો. પોતાના મહેલની આસપાસ કોઈ પણ માણસ અન્ન વિના રહ્યો નથી એવી ખાત્રી કર્યા પછીજ પોતે જમતો પોતાની હદના નાના મોટાં દરેક ગામમાં અન્નના ક્ષેત્રો બાંધ્યાં હતા. આવા રાજાના પ્રધાનો પણ દયાળુ અને ધર્માત્મા હતા.

આ શહેરનો નગરશેઠ ધર્મસિંહ કરીને હતો. તેને ત્યાં કરોડોની દોલત હતી પણ તેને પેટપુત્ર મુદલ ન હતો. પોતાની પચાશ વર્ષની અવસ્થા થવા આવી હતી

તેથી હવે પોતાને પુત્ર સંતતી નહી થાય જાણી પોતાના કોઇ સગાના પુત્રને દત્તક લેવાનો તેનો વિચાર થતો હતો, પણ એટલામાં ઇશ્વરેચ્છાથી તેની સ્ત્રી ગર્ભવતી થઈ અને તેના ગર્ભમાં પ્રધાન પુત્ર ધર્મશીલના જીવે પ્રવેશ કર્યો. થોડીવાર કષ્ટ ભોગવી શેઠની સ્ત્રીએ પુત્ર પ્રસવ્યો. નગરશેઠને વધાઇઓ પહોંચી. વધામણી લાવનાર દાસીને શેઠે વસ્ત્રાભૂષણ આપી ખુશી કીધી. ધર્મસિંહે તે દહાડે સત્પાત્ર બ્રાહ્મણોને ગાયોનું દાન કર્યું. બાકીના જે કોઈ માગવા આવ્યા તેમને ખુલે હાથે દક્ષણા આપી. ઘેરે ઘેરે શાકર વહેંચી. નગરશેઠને ઘેરે પુત્ર પ્રસવ્યો સાંભળી શહેરમાં આનંદ વ્યાપી રહ્યો.

આજ નાનો કાલ મોટો થતાં પુત્ર સાત વર્ષની ઉમરનો થયો એટલે શેઠે તેને નિશાળે ભણવા બેશાડયો. નગરશેઠના પુત્રનું નામ પણ ધર્મશીલજ પાડેલું હતું. તેનું રૂપ રંગ બધું પ્રધાન પુત્રના જેવુંજ હતું. પોતાનું શું થયું છે એ વાત જીવ સારી પેઠે જાણેછે છતાં આ બધો ચમત્કાર છે જાણી કોઇની પાસે કહેવાય પણ નહીં.

ચૌદ વર્ષની ઉમર થતાં સુધી શેઠનો પુત્ર ભણી ગણીને હુશીઆર થયો. ધર્મસિંહ શેઠની પહેડીઓ દેશ દેશાવર ચાલતી હતી તેથી પુત્રને નામામાં ભોગીઓ જોઇ પોતાની પહેડીનું કામ જેમાંનું કેટલુંક શેઠ પોતે જોતા હતા તે પુત્રને સંભાળવાનું કહ્યું. પુત્ર જે દરેક બાબતમા હુશીઆર થયો હતો તેણે બધું કામ પોતાને માથે ઉચકી લીધું.

સ્વજ્ઞાતીના એક શ્રીમાન ગૃહસ્થની રૂપ લાવણ્યવતી કન્યા નામે સત્યવતી સાથે તેનો વિવાહ કર્યો હતો. સોલ વર્ષની ઉમર થતાંજ તેનું લગ્ન કર્યું. લગ્ન થયે બે વર્ષ વીત્યાં કેડે સત્યવતીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. જ્યાં પોતાને પુત્રને ખોટ હતી ત્યાં પોતાના પુત્રને ત્યાં પુત્ર

આવેલો જોઇ ધર્મસિંહ શેઠ તો ઘેલો ગાંડો ગઈ ગયો તેને અત્યંત હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. ધર્મશીલ જનમ્યો ત્યારે તેણે જેટલુ દાન કર્યું હતું તેથી વધારે આ વખત કર્યું. છોકરો આજ નાનો કાલ મોટો કરતાં ત્રણ વર્ષની ઉમરનો થયો. કાલુંકાલું બોલી બધાને તે રીઝવતો હતો તેથી સૌને વહાલો લાગતો હતો. ધર્મસિંહ શેઠ તેને જરાવાર પણ વીહલો મુકતા ન હતા.

એવુ બન્યું કે, એક વણઝારો દેશો દેશ ફરતો ફરતો, માલ વેચતો વેચતો ધર્મપુરીમાં આવી ચઢગો. ત્યાં નગર શેઠના પુત્રની સુકીર્તિ સાંભળી તેને મલવા આવ્યો. ધર્મશીલે તેને મન આપી બેશાડયો. પોતે કોણ હતો તે જણાવ્યા પછી વાણઝારે કહ્યું, "કૃપા કરી મારે ઉતારે ચાલો. ત્યાં કેટલીક નવી નવાઇની ચીજો મેં દેશ દેશાવર ફરીને એકઠી કાધીછે તે તમને દેખાડું."

નગર શેઠનો પુત્ર વણઝારા સાથે તેને ઉતારે ગયો. વણઝારાએ સારી રીતે બેશાડયા પછી ધર્મશીલને નવી નવાઇની ચીજો દેખાડવા માંડી. નવી ચીજો જોઇ તે ખુશી થયો. તેમાંની કેટલી ચીજો તેણે ખરીદવા માગી પણ વણઝારાએ તેને ભેટ આપવા માગી. શેઠ પુત્રે એ-મને એમ લેવાની ના પાડી. પણ વણઝારાએ ઘણોજ આગ્રહ કરીને આપી. ધર્મશીલને વણઝારા સાથે પ્રીતી બંધાઇ. એક બીજા વગર જરાએ ચાલે તેમ ન હતું. ખાવું પીવું, ફરવુ, હરવું બેઉને સાથેજ. આવી તેમને મિત્રતા બંધાઇ. આ પ્રમાણે કરતાં કરતાં ચાર છ મહીના નીકલી ગયા. એક દહાડે વણઝારાએ શેઠ પુત્રને આવીને આ પ્રમાણે કહ્યું, "ધર્મશીલભાઇ, મારે ઘણાજ જરૂરના કામ સર આઠ દહાડા બહાર જવુ છે. ખાનગી કામછે તેથી બીજા કોઇને મોકલાય તેમ નથી. માટે પોતાનેજ

જવું જોઇએ. હું કાલે સવારના પહોરમાં જઇશ. આ દશ હજાર રૂપીઆ છે તે હાલ તમારી પાસે રાખો ત્યાંથી પાછા આવ્યા પછી હું લઇશ."

શેઠ પુત્રે કહ્યું, "ઠીક છે ભાઇ, જાઓ, કામ ફતેહ કરીને આવજો. આ તમારા રૂપીઆ મુનીમ આગલ જમે કરાવીને જાઓ."

વણઝારે કહ્યું, "ના,ના, જમા કરાવવાનું કાંઈ કામ નથી, આઠ દહાડા વાસ્તે તે ક્યાં જમા કરાવું મને તમારો પુરો ભરોસો છે."

એમ કરી વણઝારો તો શેઠની પાસે બીજા પૈસા પડયા હતા ત્યાંજ પોતાના રૂપીઆ મુકી ચાલતો થયો. શેઠ પુત્ર બીજા કામમાં પડયો એટલે તે વખતે તો ભુલી ગયો. થોડીવાર પછી યાદ આવ્યું કે, વણઝારાના રૂપીઆ ઉપલક જમા કરી રાખવા. પણ તે દહાડે બહુ મોડું થઇ ગયું હતુ તેથી બીજે દહાડે જરૂર જમા કરાવવાનું યાદ રાખી પોતે સુવા ગયો.

હવે એવો બનાવ બન્યો કે, અહાતા નગરીના પ્રધાન પુત્રની જેટલી વય હતી તેટલીજ આ તરફ શેઠ પુત્રની અવસ્થા થઇ. શેઠ પુત્રનો જીવ તો પ્રધાનના ખોળીઆમાંથી ઉડીને ત્યાં આવ્યો છે. આજ અઢાર વર્ષ થયાં પ્રધાન પુત્રનું ખોળીઉં ત્યાંને ત્યાંજ પડયું છે. શંકરની કૃપાથી તેનું રક્ષણ થયું છે. આજે શેઠ પુત્રના દેહને છાંડીને જીવ પાછો પ્રધાન પુત્રના ખોલીઆમાં પ્રવેશ કરવાનો છે. તેથી એવું બન્યું કે, શેઠ પુત્ર સુવા ગયો કે, તેના શરીરમાં વ્યાધી ઉત્પન્ન થઇ. "શું થયું, શુ થયું!" કરતી તેની સ્ત્રી પાસે આવી પણ જુવે છે તો વાચા બંધ થઇ ગઇ છે. તેણે તરતજ પોતાની સાસુને બોલાવી મંગાવી ધર્મસિંહ શેઠ અને શેઠાણી બેઉ જણાં ગભરાયલાં જેવાં

ત્યાં દોડી ગયાં. એક માણસને મોકલ્યો તે વૈદને બોલાવી લાવ્યો. વૈદે નાડ જોઈ ઓશડ આપ્યું, પણ તે ઓશડની કાંઇ અસર ન થઇ. બીજા બે ત્રણ નામીચા વૈદને એકઠા કર્યા આખી રાત નીકલી ગઇ પણ શેઠ પુત્રને વાચા કે શુદ્ધિ બેમાંનું એક પ્રાપ્ત ન થયું. સવાર પડી. વૈદો ઓશડો કરી કરીને થાકયા પણ કાંઇ ટીકી ન લાગી. આયુષ્ય આવી રહ્યું હોય ત્યાં તે કોનો ઇલાજ રહે. વૈદોને હીમત હારી ગયલા જોઇ શેઠે પુત્રના જીવવાની આશા છોડી દીધી. તેમણે ધર્મદાન કરવા માડયું. કોઇથી યાચક તેમના ઘર પાસેથી જાય તેને ખાલી હાથે જવા ન દેવો એવી તેમણે આજ્ઞા કરી.

પુન્ય કરવાથી પાપ નાશ પામશે એમ શેઠ જાણતા હતા તેથીજ તેમણે એવો રસ્તો પકડયો હતો. પણ તુટી કોઇ સાંધી શકતું નથી એ શેઠ જાણતા હતા. મધ્યાન થતાંજ શેઠ પુત્રની આંખો એકદમ ઉઘડી ગઇ. ત્રણ ડચકા ભરતાંજ તેમનો પ્રાણ ઉડી ચાલ્યો. શરીર શબવત્ થઇ ગયું. રડારોલ થઈ રહી. સગા વહાલા અને ઓલખીતા પાલખીતાઓનું ટોલું એકઠું થયું હતું. તેમના કેટલાકને તો શેઠ પુત્ર ખુદ પાલતો હતો. "હજાર મરજો પણ હજારનો પાલનાર મ મરજો" એ કહેવત ત્યાં આબેહુબ દેખાઇ રહી. રીવાજ મુજબ વાંસા લાવી બાંધીને શેઠ પુત્રને સ્મશાનમાં લઇ ગયા. સુખડ અને તુલશીના કાષ્ટની ચિતા રચી તેની ઉપર શબને મુકી અગ્નિ દાહ દીધો. ખેરમાં બાળો કે બાવલમાં બાળો અને સુખડમાં સુખડમાં બાળો કે તુલશીમાં બાળો પણ બધામાં એક સરખું બળીને ખાક થઇ જશે. મુવા પછી બધું એ સરખું છે ચાર કલાકમાં તો શેઠ પુત્ર હતો ન હતો થયો. નદી ઉપર નાહીને દાધુઓ ઘરે આવ્યા. પાસેના સગા વહાલા

શિવાયના બાકીના લોકો પોતપોતાને ઘેર ગયા. શેઠને ભીના કપડા ઉતરાવી સુકા કપડા પહેરાવ્યા. પછી તેમણે જમવા બેશાડવાની ઘણી બહોશ કરી પણ શેઠ શેઠાણી એકના બે થયાં નહીં. ઘણી ઘણી વાતો સમજાવી પણ તેઓ માન્યાં નહીં. આખરે તેઓએ એવો વિચાર કર્યો કે, આજ એમને પુત્ર શોકનો ઘાહ તાજો છે તેથી વધારે ન કહેવું. બીજે દિવસે રાજા પોતે શેઠને ત્યાં પુત્ર મરણનો ખરખરો કરવા તથા દીલાસો આપવા આવ્યો. ગઇ કાલનું શેઠે કાંઇ ખાધું નથી જાણી રાજાએ બે શબ્દો ચાંપીને કહી શેઠને જમાડયો. ખાધું ન ખાધું કરી શેઠ તો જમી ઉઠયા. તાજે તાજો પુત્રનો ઘાહ તેથી કાંઇ ન ભાવ્યું. પછી તો ધીમે ધીમે શોક નીકલતો ગયો. શેઠ પાછા કામ કાજમાં પડવા લાગ્યા પેહેડીનો વહીવટ પાછો ચાલવા લાગ્યો.

આઠ દિવસ થઇ ગયા પછી પેલો વણઝારો પોતાને કામે ગયો હતો ત્યાંથી પાછો ફર્યો. નગરમાં દાખલ થતાંજ તેને અપસુકનો થવા માંડયા. આ જોઇ વણઝારો મનમાં ગભરાવા લાગ્યો. શેઠ પુત્રના મરણ વિષે તે તદન અજ્ઞાન હતો. એક માણસ તેને સામે મલ્યો તેને નગર શેઠના સમાચાર પુછયા. નગર શેઠને વૃદ્ધાવસ્થામાં જે દુઃખ પડયું હતું તે દુઃખ બીજા લોકો જાણતા હતા તેથી આ માણસ નગર શેઠને ઓલખતો છતાં તેણે વણઝારાના સવાલના જવાબમાં કહ્યું, "હું તે તરફ રહેતો નથી એટલે નગર શેઠ વિષે કાંઇ જાણતો નથી."

થોડે આગલ ચાલતાં ચાર પાંચ સ્ત્રીઓ પાણી ભરવા જતી મલી. તેમને જોઇને વણઝારાએ અજાણ્યો થઇને પુછયું, "બાઇ, આ શહેરનો નગર શેઠ કયાં રહે છે? એનો પુત્ર ખુશી આનંદમાં તો છે?"

પેલી સ્ત્રીઓએ પણ ઉપર મુજબનો જવાબ આપ્યો કે, અમને કાંઇ ખબર નથી. નગર શેઠના પુત્રનું મરણ બધા લોકોને એવું તો સાલતું હતું કે, કોઇના ઓઠમાંથી તેના મરણના સમાચાર નીકલી ન શક્યા.

પોતાને એકતો અપશુકન થયલા અને બીજા આવા અધુરા સમાચાર મલ્યાથી વણુઝારો જલદી જલદી શેઠના ઘર પાસે આવ્યો. ત્યાં બધા માણસોને શોકમાં ગરકાવ થઈ ગયલા દીઠા. કાંઇ પણ માઠો બનાવ બન્યોછે એમ વણુઝારો તરત પામી ગયો. તેણે એક મહેતાને શું બન્યું હતું તે પુછ્યું. મહેતો બોલ્યો, "શું તમને આ કાલો કેર થયો છે તેની ખબર નથી? અરે, પણ ક્યાંથી ખબર હોય! તમે તો તે વખતે બહાર ગામ હતા, હા, દૈવ, તું અમારા ઉપર શા માટે રૂઠયો? તને બીજો કોઇ ન મલ્યો અને અમારો નાનો શેઠજ બાઇ મલ્યો! ભાઈ, શું વાત કહું? તમે ગયા તેજ રાતના નાના શેઠની તબીઅત બગડી. બીજેજ દિને તેમણે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. હવે તો શેઠની બધી આશા આ ત્રણ વરસના કુંવર ઉપર છે. તે મોટો થશે ત્યારની વાત ત્યારે."

મહેતો આટલું બોલ્યો પણ તે બહુ મુશકેલીથી. પણ આ વખતે વણુઝારાની હાલત કેવી જોઇએ? તે તો આ સાંભળીને દીગમુઢ થઇ ગયો હતો. પોતે જે કાંઈ સાંભળેછે તે સ્વપ્ન કે ખરેખરૂં તે તે ધારી ન શક્યો. જ્યારે તે પોતાની આ બેભાનીમાંથી સાવધ થયો ત્યારે ખરેખરૂં છે એમ તેને લાગ્યું. થોડા દહાડાની પણ ઘણી ગાઢ મિત્રતા હતી તેથી વણુઝારો નો અનહદ કલપાંત કરવા લાગ્યો. આખરે રડતી આંખે મહેતા મુનીમોએ તેને ધીરજ આપી ત્યારે મહા મુશકલીએ તેણે રડવું બંધ કર્યું. નગર શેઠ પોતે પણ રડતા હતા. બે દહાડા વણુઝા-

રો ત્યાં રહ્યો. પણ મિત્રના વિયોગે તેને તે ઘર કરડવા આવતું હતું તેથી તેણે શેઠ પાસે જવાની રજા માગી. ઘણી ઘણી રકઝક કર્યા પછી શેઠે રજા આપી. પછી વણઝારો બોલ્યો, "શેઠજી જ્યારે હું પરગામ જવા નીકળ્યો ત્યારે તમારા પુત્રની પાસે મારા રૂપીઆ મુકી ગયો હતો તે મને પાછા આપો."

નગરશેઠ બોલ્યો, "ભાઇ, તારા રૂપીઆ સોના મ્હોર જેવા. જા મુનીમને કહેકે, ચોપડામાં જોઇને આપે."

વણઝારો બોલ્યો, "શેઠજી, રૂપીઆ મેં ચોપડામાં જમા કરાવ્યા નથી પણ એમના એમ મુકીને ચાલ્યો ગયો છું."

શેઠ બોલ્યો, "મારો પુત્ર જમા કર્યા વગર કોઇની પણ પૈ રાખે નહીં. માટે તમે તમારા રૂપીઆ ચોપડામાં જમા જુઓ"

વણઝારો મુનીમ પાસે ગયો. તેણે ચોપડામાં જોયું તો તેના કાંઇ પણ રૂપીઆ જમા ન હતા. મુનીમે કહ્યું, "તમારા કાંઇ પણ રૂપીઆ જમા નથી." વણઝારો નીરાશ થઇને પાછો શેઠની પાસે ગયો. તેણે ઉતરી ગયલે મોઢે કહ્યું, "શેઠજી, ચોપડામાં તો મારા રૂપીઆ દેખાતા નથી."

શેઠે નીશાશો નાખીને કહ્યું, "ત્યારે શું મારો પુત્ર મરણ પામ્યો એટલે તમે ગલે પડવા આવ્યા! ખેર, મારા નશીબ!"

વણઝારે ધીરે રહીને જવાબ દીધો, "શેઠ, મારા બોલવાનું ખોટું ન લગાડશો. કેટલાક વરસ થયા હું તમારી સાથે વહેવાર કરૂં છું, અને મારી ચોખવટ તમે જાણો છો. મારે વધારે કહેવાનું કાંઈ કામ નથી. થોડી રૂપરડીથી મને નુકશાન થાય તેમ નથી. પણ આપની નજરમાં મારે માટે વહેમ આવે એમ ન જોઇએ કે, હું

જુહું ગલે પડવા આવ્યો હતો. મારો મિત્ર ગયો એટલે મારે આ ઘર તો શું પણ આ શહેર પણ મને કરડવા આવે એવું લાગે છે. માટે શેઠ હવે રામરામ જીવતા હઇશું તો કોઇ વખત મલીશું."

આમ બોલી શેઠ તરફના સવાલ કે જવાબની રાહ જોયા વગર વણઝારો ચાલતો થયો. શેઠ બીજા કામમાં રોકાયા તેથી વણઝારાવાલી વાત ભુલી ગયા.

ભાગ ૨ જો.

અદાતા નગરની બહાર યોગેશ્વરના આશનની પાસે પ્રધાન પુત્રનું શરીર પડયું છે. અદાતા નગરી મુ-ર્છીત હાલતમાં છે. તે રસ્તેથી પસાર થનાર મુસાફરને યોગેશ્વર, પ્રધાન પુત્રનું શરીર કે અદાતા નગરી એમાનું કાંઈ પણ નજરે પડતું નથી. ત્યાં જાણે કાંઈ પણ ન હોય એવુંજ દેખાયછે. ઇશ્વરી માયા એવી પ્રબલ ત્યાં પ્રસરી રહી હતી. આ લોકના એ પ્રમાણે અઢાર વર્ષ નીકલી ગયા પણ બ્રહ્માની તો એક પલ પણ થઈ ન હતી.

ધર્મપુરીના શેઠ પુત્રના મરણ પછી અત્રે શું થયું તે આપણે જોઇએ. શીવજીએ જોયું કે આજે અવધી પુરી થઈ છે અને હમણા પ્રધાન પુત્રનો જીવ શેઠ પુત્રના ખોળીઆમાંથી નીકલીને આવશે. એટલે પ્રથમ તો પાણીની અંજલી છાંટી અદાતા નગરીને મુર્છીત હાલતમાંથી પાછી ચાલુ હાલતમાં મુકી, લોકો જાણે કાંઈ પણ ન બન્યું હોય તેમ હરફર કરવા લાગ્યા. કાંઇ પણ ફેરફાર થયેલો ન જણાયો. કોઇને ત્યાં રસોઇ થતી હતી, કોઇ જમવા બેઠા હતા. એ પ્રમાણે જેમ હતું તેમજ થયું. પછી શીવજીએ બીજી અંજલી ભરી પાણી પ્રધાન પુત્રના શરી-ર ઉપર છાંટયું એટલે તે ઉઠીને બેઠો થયો. પોતે સ્વપ્ન જોઈ ઉઠયો હોય એમ તેને લાગ્યું. તે ઉઠીને ઉભો થયો.

યોગેશ્વરને પગે લાગ્યો. યોગેશ્વરે કહ્યું, "કેમ, બચ્ચા, જોયુ ! હજી કાંઇ જોવાની ઇચ્છા છે? હોય તો બોલી દે."

પ્રધાન પુત્ર હાથ જોડીને બોલ્યો, "મહારાજ, આપની કૃપા જોઇએ આ સ્વપ્નથી મારા મનની લાગણીઓ બધી બદલાઈ ગઇછે. સુખેથી આપ રોજ મારે ત્યાં આવી પાકું સીધું લઇ જજો હવે આપને અત્રેથી ઉઠાડી મુકવાને કોઇ પણ સમર્થ નથી."

યોગેશ્વરે કહ્યું, "બચ્ચા, તેં જે કાંઇ જોયું તે સ્વપ્ન નથી. ખરો બનાવ છે. માટે આ વાત કોઇની પાસે પણ કહીશ નહીં. જો કદી કહેશે તો તેજ પલે તારૂં મરણ નીપજશે. હું તો જ્યાં રહું ત્યાં મારૂં ઘર છે. પાકા સીધાની મને કાંઇ દરકાર નથી પણ તારો ભાવ છે તો હું આવીશ. હવે તું તારે ઘેર જા."

યોગેશ્વરે તેને રજા આપી. પ્રધાન પુત્ર પગે લાગી ઘેર પાછો આવ્યો. પોતાનો પુત્ર શું કરી આવેછે તે જાણવાને પ્રધાન અધીરો થઇ રહો હતો. તેણે પુત્રને આવતો દેખતાંજ કહ્યું, "કેમ પુત્ર શું, કરી આવ્યો?"

પુત્રે જવાબ આપ્યો, "બાપા, તે તો કોઇ મહાત્મા જણાયછે, માટે તેને અત્રેથી કાઢી મુકાય તેમ નથી. એને કાલથી આપણે ત્યાંથી પાકું સીધું લઈ જવા વાસ્તે મેં કહ્યું છે."

આ સાંભળતાંજ પ્રધાને નાખુશ થઇને કહ્યું, "તને પણ તે જોગટે વશ કરી લીધો. ઠીક છે થોડા દહાડામાં જોઇ લઇશું."

આમ કહી પ્રધાને વાત બંધ કરી. બીજે દહાડેથી તો યોગીરાજ તો દરરોજ તેને ત્યાં આવવા લાગ્યા. પ્રધાન પુત્ર વધુ ધર્મવતી પણ પોતાના પતિને આવો ધર્માત્મા થયલો જોઈ રાજી થઈ. પ્રધાનને ઘેરથી ધર્મ કરવાની

શરૂઆતથી બીજા મોટા લોકો પણ દાન ધર્મ કરવા લાગ્યા. તેમને જોઇને વચલા વાંધાના લોકો પણ કાંઇક શીખ્યા. આ પ્રમાણે થતાં થોડા દિવસમાં અડધા ઉપર શહેર ધર્મી થઈ ગયું. મોટાને જોઈ નાના કરવા શીખે.

હવે એક અદ્‌ભુત બનાવ બન્યો. પ્રધાનપુત્ર દરરોજ ગામ બહાર તલાવને કાંઠે નહાવા જતો. નાહી ધોઈ શંકરનું પુજન કરી, યોગેશ્વરના દર્શન કરી પછી ઘેર આવતો. આ પ્રમાણે ચાર મહીના નીકલી ગયા. એક દહાડે પ્રધાન પુત્ર નહાવા વાસ્તે દરરોજના નીયમ પ્રમાણે શહેર બહાર નીકલતો હતો તે વખતે પેલો વણઝારો અચાનક તે શેહેર તરફ આવી લાગ્યો. વણઝારો ફરતો ફરતો સહેજજ ત્યાં આવી ચઢયો હતો. શેઠ પુત્રને પોતે રૂપીઆ આપી ગયો પણ તેના અચાનક મરણથી શેઠ રૂપીઆ ના કબુલ જતો હતો તેથી તેના મનને ખોટું લાગ્યું હતું. રૂપીઆ ગયાનું તેને કાંઈ દુઃખ ન હતું. પણ મિત્રના મરણથી તેને ધાડુ લાગ્યો હતો તે વધારે હતો. તેમાં વળી શેઠે થોડા કડવા વેણ કહી સંભળાવ્યા. અદાતા નગરી પણ હવે તો ખરૂં જોતાં તો દાતા નગરીમાં કાંઈ કામસર તે દાખલ થયો. પણ સામે જોઇ આશ્ચર્ય પામતો તે સ્થિર થઇને ઉભો રહ્યો એવું તે તેણે શું જોયું કે, જેને લીધે તે આશ્ચય પામ્યો ! તેણે સામેથી શેઠ પુત્રને આવતો દીઠો. આ આવનાર પ્રધાન પુત્ર હતો. તે પણ વણઝારાને જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો. નગર શેઠને ત્યાં જન્મ્યા પછીનો બધો બનાવ તેને યાદ હતો. બેઉ મિત્રો મલ્યા. ઈશ્વરી માયાને લીધે વણઝારો પ્રધાનપુત્રને શેઠ પુત્ર સમજી બોલ્યો, "કેમ, ભાઇ, તમે અહીં કયાંથી? તમારા મા બાપને મુકી અત્રે આવ્યા છો? તેઓ તેમને મુએલા જાણી શોક કરેછે. પણ તમે તો જીવતા જાગતા છો!"

પ્રધાન પુત્રે મનની વાત છુપાવીને કહ્યું, "આજ ચાર મહીના થયા હું અત્રેજ છું."

વણઝારે કહ્યું, "ત્યારે હવે પાછા ઘેર કયારે જશો?"

પ્રધાનપુત્ર ધર્મશીલ બોલ્યો, "હાલતો થોડો વખત મારે અત્રેજ રહેવું છે."

વણઝારો બોલ્યો, "જે વખતે હું તમારી પાસે મારા દશ હજાર રૂપીઆ મુકીને ગયો તે પછી આઠ દહાડે પાછો ફર્યો તો તમારા બાપે રૂપીઆ આપવાની ના પાડી. તે રૂપીઆ મારે ખાતે જમા કરેલા ન હોવાથી મારૂં અપમાન કર્યું."

ધર્મશીલ બોલ્યો, "પણ તમે ભુલોછો કેમ? એ રૂપીઆતો તમે મારી પાસે એમને એમ નાખી ગયા હતા. મેં જમા કરાવવાનું ઘણુએ તમને કહ્યું, પણ તમે તો એમજ નાખી ગયા. પછી મારે અહીં આવવાનું થયું એટલે તે વગર જમા થવે મારી ખાનગી પેટીમાં પડયા રહ્યા છે."

વણઝારો આ સાંભળી ખુશી થઇને બોલ્યો, "ત્યારે ભાઇ સાહેબ, મહેરબાની કરીને તમારા બાપા ઉપર ચીઠી લખી આપો તો મારા રૂપીઆ મળે."

ધર્મશીળે કહ્યું "ઠીક છે."

આમ કહી ખડીઓ કલમ કાઢી કાગળ ઉપર ચીઠી લખી આપી. તેમાં લખ્યું કે, હું અત્રે કુશલ છું. આ વણઝારાના રૂપીઆ દશ હજાર મારી ખાનગી પેટીમાં અનામત છે. તે એને આપજો. તથા આજ રોજ ચાર મહીના અને નવ દીવસ એ વાતનેજ થયા છે તથા તમારી પાસે આવશે તેને રસ્તામાં દહાડા લાગશે તેટલા બધા દહાડાનું વ્યાજ હિશાબે એને ચુકવી આપશો.

આ પ્રમાણે લખી મીની નાખી, પોતાની સહી

કીધી. વણઝારો તો આ પ્રમાણે ચીઠી જોઇ હર્ષ પામ્યો. પછી તે ગામમાં કામ હતું તે પણ પડતું મુકી પાધરો ધર્મપુરી ગયો. પૈસા કરતાં આબરૂ આ વણઝારાને વધારે વહાલી હતી તેથી તેણે શેઠના મનમાંથી પોતાને વિષે વહેમ કાઢી નખાવી વિશ્વાસ બેશાડવાની આશા હતી ને પેલી ચીઠીને જીવની પેઠે જાલવીને ધર્મપુરીમાં આવ્યો. બીજે કયાંય ન જતાં તે પાધરો નગરશેઠને ત્યાં ગયો. શેઠની પાસે બેશી તેણે કહ્યું, "શેઠજી, મારા રૂપીઆ લેવા હું આવ્યો છું."

શેઠે કાંઇક ચીરડાઇને કહ્યું, "ભલા માણસ તને એક વખતે કહ્યું કે તારા રૂપીઆ જમા હોય તો બેસાશક લઇ જા."

વણઝારાએ કહ્યું, "પણ શેઠ, કદી તમારા પુત્રના પોતાના હાથની ચીઠી બતાવું તો પછી કાંઇ છે?"

આમ કહી વણઝારાએ પેલી ચીઠી કહાડીને શેઠની પાસે મુકી. શેઠે પોતાના પુત્રના અક્ષર ઓળખ્યા. પણ અંદર મીતી પાંચ દહાડાની નાખેલી જોઇ વિચારમાં પડ્યા. તેથી વણઝારાને પુછ્યું, "આ ચીઠી તારી પાસે હમણા કયાંથી આવી?"

વણઝારાએ બનેલી વાત બધી કહી સંભળાવી. શેઠ પણ જાણે સ્વપ્ન હોય તેમ માનવા લાગ્યા. વણઝારાને રૂપીઆ તો બધા દોકડે પાયકે ચુકવી આપ્યા. પછી તેને કહ્યું, "પણ ભાઇ વણઝારા, તારે મારા પુત્ર સાથે મારો મેલાપ કરાવી આપવો પડશે હો!"

વણઝારે તે કબુલ કર્યું. શેઠના મનનો શોક બધો શમી ગયો, હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. તેજ વખતે શેઠ ઉઠીને ઘરમાં ગયા અને પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું, "અલી, સાંભળે છે કે? આજ તો કંસાર હમણાને હમણા કરાવ."

શેઠાણીએ કહ્યું, "કેમ, વળી ઘરડા થયા એટલે બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઇ કે શું? છોકરાને ગુજરી ગયે હજી તો ચાર મહીના પુરા થયા એટલામાંજ મીઠું મીઠું ખાવાનો ગલકો થયો કે શું?"

શેઠ બોલ્યા, "અરે એવું ગાડું ઘેલું તે શું બકેછે? કોનો છોકરો મરી ગયો છે? મારો પુત્ર તો એક ગામમાં સહી સલામત છે. મેં તેના હાથનો આવેલો કાગલ હજી હમણાજ વાંચ્યો. માટે હું તો તેને મલવા જવાનો છું. માટે ચાલ હમણા મારે માટે કંસાર રાંધ અને આ શોકનો પોશાક ઉતારી નાખી ખુશીમાં રહે"

શેઠાણી બોલી, "તમે જશો તો હું એ તમારી સાથે આવીશ." છોકરો ગુજરી ગયોછે એવું શેઠાણીના મનમાંથી પણ હવે તો નીકલી ગયું. પુત્ર પરદેશ ગયોછે એટલુંજ તેમના મનમાં આવ્યું.

હવે શેઠ તો કંસાર રંધાવી સારી પેઠે પેટ ભરીને જમ્યા. પછી શેઠાણી અને પુત્ર વધુ જમવા બેઠા. શેઠાણીએ પુત્ર વહુને કહ્યું, "વહુ, બચ્ચા, આ કંસારમાંથી થોડો મને આપો અને બાકીનો તમે લ્યો."

આ સાંભળી વહુ, જે બીચારીને કાંઇ ખબર ન હતી તે બોલી, "સાસુજી, સાઠીને બુદ્ધિ નાઠી કે શું? હજી ચાર મહીના તમારા છોકરાને ગુજરવાને થયા છે એટલામાં આવો ખાવાનો ગલકો કેમ થયો? શું કંસાર વગર જીવ નથી ચાલતો?"

સાસુ બોલી, "મારો છોકરો મરી નથી ગયો તે તો જીવતો છે! પરદેશ કમાવા ગયો છે. હું અને તારો સસરો તેને મલવા જનાર છીએ. અને અમારી સાથે તેડી લાવીશું."

વહુ બોલી, "પણ સાસુજી, એમ બનેજ કેમ?

આપણે પોતે તે વખતે પાસે હતાં." (આમ કહેતાંની સાથે આખમાં પાણી ભરાઇ આવ્યા.)

સાસુ બોલી, "નહીં, નહીં, વહુ ખરેખર ધર્મશીલનો કાગલ આવ્યો છે અને તે એનો પેલો મિત્ર વણઝારો લાવ્યો છે. તારા સસરાએ પોતે વાંચ્યો."

વહુ જરા વિચાર કરીને બોલી, "સાસુજી, જો એ-મજ હોય અને તમે તેમની પાસેજ જતા હો તો મને સાથે તેડી જજો. મારે મારી ખાત્રી કરવી જોઇએ કે, એજ મારો પતિ છે કે નહીં? કારણ કે બીજો કોઇ એના જેવોજ હોય તે મારે કર્મે લાવી પછાડો તે ઠીક નહીં. તેની સાથે બધો ભવ મારે કાઢવો છે કાંઇ તમારે કાઢવો નથી."

સાસુ બોલી, "ભલે, ભલે, તું પણ સાથે આવજે તારા અને તારા છોકરાના બે કપડા બાંધી લેજે. ક્યાં અમારે ભાર ઉચકવો છે કે જેની વાત?"

આ પ્રમાણે સાંજના વાતો થઇ. બીજે દહાડે સ-વારના પહોરમાંજ પાંચે જણાઓ નીકલ્યા. શેઠ, શેઠાણી, પુત્ર વહુ અને ધર્મશીલનો પુત્ર, અને સાથે ગામ દેખાડ-વાને વણઝારો. પણ વણઝારાએ એટલી કબુલાત કરી હતી કે, તે ગામ દેખાડીને ખસી જશે. કારણ કે, ધર્મ શીલ જો જાણે કે મેં તેમને ગામ દેખાડયું છે તો તે કદી ગુસ્સે થાય. વૃદ્ધ નગર શેઠે કહ્યું કે, તેમાં તેને કાંઇ અડચણ નથી'

ચાર પાંચ દહાડે તેઓ અદાતા નગરી આગળ આવી પહોંચ્યા. પોતાને જે ઠેકાણે ધર્મશીલ સાથે મેલાપ થયો હતો તે ઠેકાણું દેખાડીને વણઝારો ત્યાંથી ચાલતો થયો. ગામમાં કયે ઠેકાણે તે રહેતો હતો તે તો વણઝારો મુદલ જાણતો ન હતો. ગામ બહારજ તેઓ ઉતર્યા. થો-

ડીવાર થઇ એટલે ધર્મશીલ નહાવાનો સામાન લઇને આવ્યો. તેને દુરથી આવતો જોઇને બધાએ ઓળખ્યો કે, એજ ધર્મશીલ. ઇશ્વરી માયાથી આ બધા ભુલી ગયા કે, તેમને પોતાને હાથે ધર્મશીલનો દાહ કર્યો હતો.

આ તરફ ધર્મશીલે પોતાના ધર્મપુરીવાલા માત પિતાને ઓળખ્યા તે તરત ચેતી ગયો કે, જ્યાં છે ત્યાં મેં વણ-ઝારાને ચીઠી આપી તેથી તેણે આમને આ ગામ દેખા-ડેલું હોવું જોઇએ. પણ હવે પાછું ફરવા વખત ન હતો. તે સામો ચાલ્યો આવ્યો. પાસે આવતાંજ પિતા પુત્ર એક બીજાને ભેટી પડયા. માતાને ઉર્મી થઇ આવી, પત્નિએ પોતાના પાત તરીકે ઓલખ્યો. તેણે નેત્રની ઇ સારતથી નમન કર્યું. ધર્મશીલે હસીને તે નમન સ્વીકાર્યું. પછી ધર્મસિંહ શેઠ બોલ્યો, "પુત્ર, તું અહીં કેમ આવી રહ્યો છે આપણે ઘેર ચાલ."

ધર્મશીલે જવાબ આપ્યો, "પિતાજી, આ શહેરમાં હજી મારૂં થોડા દહાડા કામ છે તેથી અત્રે રહીશ."

નગરશેઠ પિતા બોલ્યો, "ઠીક છે ભાઇ, ત્યારે અમે પણ અત્રેજ રહીશું અને તું અમારી સાથે આવશે એટલે તને તેડીને જઇશું. હવે તારા ઉતારાને ઠેકાણે અમને તેડીજા."

ધર્મશીલ પ્રથમતો ગભરાટમાં પડયો પણ પછી સમય સુચકતા રાખી બોલ્યો, "પિતાજી, જ્યાં હું ઉતર્યો છું ત્યાં જગા પુરતી નથી. માટે આ શહેર બહારનો બંગલો આપણો પોતાનો છે તેમાં ઉતરો. હું આપની પાસે એક વખત જમવા આવીશ પણ સુઇશ તો ગામ માંજ કે કામનો નીવેડો જલદી આવે."

નગર શેઠને આ સલાહ પસંદ પડી. માયાની ભુલ-વણીમાં બધું ભુલી ગયો. પછી પ્રધાન પુત્રે પોતાનો એક ખાસ બંગલો ઉઘાડી આપ્યો. જોઇતો સરસામાન બધો

મંગાવી આપ્યો. વાસણ કુસણ જોઈતા કહાડાવી આપ્યાં. રસોઇ પાણી કરવા માંડી. જમવાનું તૈયાર થતાંજ ગરમ પાણી પલ્લિએ કહાડી આપી ધર્મશીલને નવરાવ્યો. બધા જમવા બેઠા. ધર્મશીલનો પુત્રતો બાપા ઘણે દહાડે મળ્યા તેથી બાપા આગળથી ખસેજ નહીં. જમવા પણ તેની સાથેજ બેશે. ધર્મશીલ જમી કરી પાછો શહેરમાં પોતાને ઘેર ગયો. ત્યાં જમવા વગર કેમ ચાલે? ઘરમાં સ્ત્રીએ જમવાનું પીરસ્યું પણ માથું દુખવાનું બહાનું કહાડીને કાંઇ ખાધું નહીં. નગર શેઠને ત્યાં દુધપાક પુરી ઉડાવેલા તે અન્ન કેમ ભાવે? આ પ્રમાણે આઠ દશ દિવસ નીકલી ગયા પોતાનો પતિ ઘરમાં પુરૂં જમતો ન હતો છતાં શરીરે વધારે તેજસ્વી અને રૂષ્ટ પુષ્ટ થયો હતો. આમાં કાંઇ પણ કારણ હોવું જોઇએ એમ ધર્મવતીએ માન્યું. આ બાબત પુરી તપાસ કરવા તેણે નિશ્ચય કર્યો. પોતાની એક વિશ્વાસુ દાસીને શીખવીને ધર્મશીલની પાછળ મોકલી કે, તે કયાં કયાં જાય છે અને શું શું કરે છે તે ખબર પડે. બીજે દાહાડે સવારના દાતણ પાણી કરી પ્રધાન પુત્ર કચેરીમાં ગયો. દાસી થોડે દુર પ્રધાન પુત્ર દેખે નહીં તેમ સંતાઇ ઉભી. નહાવા જવા વખત થતાંજ ઉઠયો. દાસી થોડે દુરથી તેની પાછળ ગઇ. પ્રધાન પુત્ર તો પાધરો પોતાના બંગલામાં ગયો. તરતજ પુત્ર બાપા બાપા કરતો સામો ગયો. પલ્લિએ આવકાર દીધો. દાસીએ એક ઝાડને ઓથે સંતાઇ રહી બધું જોયું. પાણી ગરમ થતાંજ તેને પલ્લિએ નવરાવ્યો. પછી પુજા કરી તે જમવા બેઠો. પુત્ર તેની સાથે બેઠો. નગર શેઠ બાજુએ બેઠો. મા સામે બેઠી. અને પલ્લિએ જમવાનું પીરસ્યું. આ બધું દાસી જોઇને જતી રહી. ધર્મવતીને બધીવાત કહી. દાસીને આ બાબત વિષે ચુપ રહેવા કહી હવે શો ઉપાય યોજનો તે વિષે

વિચાર કરવા લાગી. અરે ધર્મવતી, તારા આવા વિચારથી શો પરિણામ નીપજશે તેને તેં કાંઇ વિચાર કર્યો. સ્ત્રીની મતી પાનીએ. તે કહેવત ધર્મવતીએ ખરી પાડી આપી.

બંગલામાં નગર શેઠ પિતાને ત્યાં જમીને પછી ધર્મશીલ પોતાને ઘેર આવ્યો. ત્યાં તેની સ્ત્રી વાટ જોઇનેજ બેઠી હતી. ધર્મશીલ આવ્યો કે, તે સ્ત્રીએ તેના મોઢા આગળ બધું ખાવાનું પીરસીને ત્યાંથી ચાલી ગઇ. પોતે પોતાને કાંઇ બાબતનો ગુસ્સો લાગ્યો છે એવો દેખાવ કરવાને પણ ચુકી નહીં. પ્રધાન પુત્રે જોયું કે, આજ કાંઇ બનાવ બન્યો છે માટે ખાધા વગરજ ઉઠી ગયો. ખરેખર, આજે તો તેના પેટમાં જરા પણ સમાય એવું ન હતું. પણ પોતાની કાંઇ વાતથી સ્ત્રી જાણુતી થઇ છે એવો તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો. રાતના જમી સુતા પણ ધર્મવતીએ પોતાના પતિને બોલાવ્યો નહીં તેમજ તેના બોલાવણાનો કાંઇ જવાબ પણ ન આપ્યો. ધર્મશીલ તો ચુપ ચુપ સુઇ રહ્યો. પણ ધર્મવતીએ આખી રાત રડવામાં કહાડી. તેના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, પોતાનો પતિ બીજી કોઇ સ્ત્રી સાથે આડી ચાલ ચલાવતો હતો. હશે!

સવાર પડી. ધર્મવતી પહેલી ઉઠીને કચરો કહાડવા લાગી. ઘરમાં ચાકર નફરો પુષ્કળ હતા તેથી ધર્મવતીને કચરો પુંજો કરવાનો વખત મુદ્દલ આવ્યો ન હતો, પણ આજ રોજ પોતાની મતલબ સાંધવા માટે કચરો કહાડવા લાગી. તે જાણુતી હતી કે, તેનો સસરો પ્રધાન હમેંશ વહેલો ઉઠનારો માણુસ છે. માટે તે વહેલો ઉઠશે તો તેના કાન ભંભેરવા ઠીક પડશે. તે પોતાની હીકમતમાં ફાવી. પ્રધાને દીઠું કે, આજ તો વહુ પોતાને હાથે કચરો પુંજો વાળેછે એ શું? તે તરતજ પાસે આવ્યો અને વહુને

તેનું કારણ પુછ્યું. વહુએ તેના જવાબમાં નીશાસો નાખ્યો પ્રધાને પુછ્યું, "કેમ વહુ બચ્ચા, આજ દલગીર કેમ છો?"

વહુએ સ્ત્રી ચરિત્ર લગાવી કહ્યું, "સસરાજી, કાંઇ કેહેવા જેવી વાત નથી."

પ્રધાને કહ્યું, "પણ કહો તો ખરા ખબર હશે તો કાંઈ ઉપાય કરશું."

વહુ બોલી, "સસરાજી, ગઇ રાતના એક એવો બનાવ બન્યો કે, તે જોઇને તો મારી છાતીજ હબકી ગઈ છે. આપના પુત્ર ઓરડામાં દાખલ થયા તે વખતે તેમને ચકરી આવી અને જો મેં પકડી લીધા ન હોત તો અત્યારે તો કોણ જાણે શુંનું શું થઇ જાત."

પ્રધાન બોલ્યો, "અરરર! એટલું બધું થયું?"

વહુ બોલી, "પછી મેં એમને પલંગ ઉપર સુવરાવ્યા. અને મેં કહ્યું કે, સાસુ સસરાને બોલાવી લાવું તો મને ના પાડી. અને તે વાત આપની અથવા સાસુજીની પાસે પણ ન કહેવા કહ્યું. આ તો ઘર હતું તે ઠીકજ છે પણ દરરોજ નહાવા જાય છે. ત્યાં નદી કે તલાવ ઉપર એમ થાય તો પછી શી ગતી? માટે એમને એકલા જવા દેવામાં સાર નથી."

પ્રધાન બોલ્યો, "સાચી વાત, હવેથી એ નહાવા જશે ત્યારે તેની સાથે હું પોતે જઇશ"

વહુ ફેલ કરી બોલી, "પણ સસરાજી, એ વાતની એમને જાણ કરશો નહીં, નહીંતો મારી ઉપર કોપશે."

પ્રધાન બોલ્યો, "તે બાબતની તમારે કાંઈ ચિંતા ન રાખવી. હું બધું સારૂંજ કરીશ."

વહુ મનમાં રાજી થઈ. તે ત્યાંથી જતી રહી. થોડી વારે પ્રધાન પુત્ર ઉઠ્યો. દાતણ પાણી કરી દરબારમાં

ચાલ્યો. પ્રધાન પણ ગયો. અરજદારોની અરજીઓ ઉપર ઉપયોગના સેરાઓ મારવાનું કામ તેનું હતું તે કરવા બેઠો. થોડી વારમાંજ બધી અરજીઓનો નીકાલ કરીને ઉઠયો અને કપડા પહેરવા લાગ્યો વૃધ્ધ પ્રધાન પણ તરતજ તેની સાથે ઉઠીને ઉભો થયો. કોઈ દહાડે નહીં ને આજેજ પ્રધાન વહેલો ઉઠયો તેથી આશ્ચર્ય પામી ધર્મશીલ બોલ્યો, "કાં બાપા, આજ તો તમે પણ વહેલા ઉઠયા ?

પ્રધાન હાવકું મોં રાખીને બોલ્યો, "કાંઈ નહીં દીકરા, એતો સહેજજ તારી સાથે આવવા."

ધર્મશીલ બોલ્યો, "પણ હું તો નહાવા જાઉંછું."

પ્રધાને કહ્યું, "કાંઈ ફીકર નહીં હું તારી સાથે આવીશ."

ધર્મશીલે પુછ્યું, "પણ આટલા દહાડા તો તમે નહાવા નથી આવતા અને આજેજ શામાટે?"

પ્રધાને ઉત્તર આપ્યો, "હું કાંઈ નહાવા પારતે આવતો નથી સહેજજ આવુંછું."

ધર્મશીલે કહ્યું, "પણ અમથા એટલે સુધી ધર્મ ધક્કા ખાવાનું કાંઇ કારણ ?"

પ્રધાન બોલ્યો, "કારણ બારણ કાંઈ નહીં, મારી મરજીજ એવી છે."

ધર્મશીલે જોયું કે, તેનો બાપ આજે હઠે ચઢયો છે માટે કેમ કરવું? કાંઈ ઉપાય ન સુઝયો તેથી બોલ્યો, "લ્યો, ત્યારે બાપા હું નથી જતો. આ બેઠો." આમ કહી બેશી ગયો.

તેને કપડા ઉતારીને પાછો પોતાને ઠેકાણે બેઠેલો જોઈ પ્રધાન પણ પાછો બેસતાં બોલ્યો, "ઠીક, ત્યારે હું પણ આ બેઠો."

પ્રધાન પુત્રનો જીવતો તલપાપડ થવા લાગ્યો. નગરશેઠ પિતા વાટ જોતો હશે. વખત વધારે થઇ ગયો છે. પણ શું કરે પ્રધાન જવા દે ત્યારે કેની! થોડી રહીને બોલ્યો, પણ બાપા, મને એકલો જવા દોને! એકલો જવામાં શી હરકત છે?"

પ્રધાન બોલ્યો, "હરકત બીજી તો કાંઇ નથી પણ એકજ છે કે, નદી કે તલાવે નહાવા જવું તો એકલા ન જવું, કોઇને સાથે લઇને જવું. માટે હવેથી તને એકલો નહાવા કદી પણ મોકલવાનો નથી."

ધર્મશીલે જોયું કે, "બાપા હવે નહાવા જવા દે તેમ નથી. અને જવા દેશે તો પોતે સાથે આવશે માટે થવાનું હોય તો થાઓ આજે તો અત્રજ બેઠા રહેવું."

આમ ધારી બીજું કામ હાથમાં લઇ કરવા માડયું. પ્રધાને જોયુકે દીકરો કામમાં પડયો એટલે પોતે પોતાનું કામ લીધું, પણ નજર તો દીકરા તરફજ રાખી.

હવે પેલી તરફ નગરશેઠને ત્યાં બંગલામાં શું થયુ તે આપણે જોઇએ. શેજનો વખત થયો પણ ધર્મશીલ ન આવ્યો તેથી બધાને ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ. થોડીવાર વાટ જોઇ પણ તેનું ઠેકાણું ન હતું. એક કલાક થવા આવ્યો. હવે કેમ કરવું. રસોઇ થંડી પડી જતી હતી. ધર્મશીલ શહેરમાં કયાં મલશે તે પણ કોઇ જાણતું ન હતું તેથી તેને શી રીતે શોધી કાઢવો તે વિચાર જેવું થઇ પડયું. પણ આ બધાની વચમાં એકજ જીવડો હતો તે ધર્મશીલનું જવાનું ઠેકાણું જાણતો હતો. આ એકજ ધર્મશીલનો ચંચલ દીકરો હતો. તે બોલ્યો, "મોટા બાપા, મારા બાપા કયાં જાય છે તે હું જાણું છું. એક દિવસ મારા બાપા મને તે ઠેકાણે તેડી ગયા હતા. ચાલો હું તમને બતાવું."

નગરશેઠને હવે યાદ આવ્યું કે, એક દિવસે એમ બન્યું હતું ખરૂં. પછી તે આ નાના રમકડાનો હાથ પકડી ધીમે ધીમે તેણે બતાવેલે રસ્તે શહેરમાં દાખલ થયો. ધર્મશીલ પોતે સ્વરૂપવાન હતો તે અંશ તેના પુત્રમાં પણ ઉતર્યો હતો અને વળી નગર શેઠનું ઘર તેથી હીરામોતીના ઘરેણાં અને કસબી કપડાથી રાજવંશીના કુંવર જેવો લાગતો હતો. થોડીવારમાંજ તેઓ રાજદ્વાર આગલ આવી પહોંચ્યા. ધર્મશીલના પુત્રનું નામ રત્નસિંહ હતું તે બોલ્યો, "મોટા બાપા, મારા બાપા અહીં ગયા હતા. મને થોડીવાર એક ઓરડીમાં બેશાડયો હતો. ત્યાં કબાટમાં જાત જાતના રમકડાં હતાં તે મને બતાવ્યાં હતાં. ચાલો ઉપર જઇએ."

ધર્મસિંહ શેઠ બોલ્યો, "બેટા રતન, તું એકલો ઉપર જઇને જોઇ આવ કે, તારા બાપા ઉપર છે. હોય તો મને બોલાવજે એટલે હું આવીશ."

રત્નસિંહ ઉપર ચઢયો. ધર્મશીલ હીશાબ તપાસવામાં રોકાયલો હતો. છેલા પગથીઆ ઉપર ઉભો રહીને તે બોલ્યો, "બાપા, બાપા, ચાલોની, જમવાની બધા રાહ જુવે છે?"

ધર્મશીલને ઉદ્દેશીને આ છોકરો બોલે છે એમ જોઈ પ્રધાન પોતાની લાકડી ઉચકી ઘોઘારી સાદે ગરજી ઉઠયો, "બાપા! કોના બાપા!

તેજ પળે છોકરો આવો શબ્દ કોઈ દિવસે સાંભળેલો ન હતો તેથી છળી ગયો. તરતજ તે પાછો ઉતરવા ગયો પણ તેનો પગ છટકી જવાથી નીચે ગગડી પડયો. ધર્મસિંહે તેને પડતો જોઈ ઝીલી લીધો. અને તેને હાથમાં તેડી ઉપર આવ્યો. ધર્મશીલ ચેતી ગયો કે, હવે કાંઈ નવું જુનું થશે ખરૂં. હશે બનવા કાળ હશે તે બનશે એમ જાણી ધીરજ ધરી.

ધર્મસિંહે ઉપર આવતાંજ કહ્યું, "દીકરા, ચાલની, તારી મા ક્યારની વાટ જોઈ રહીછે."

પ્રધાન ઘાંટો પાડીને બોલી ઉઠયો, "દીકરો! દીકરો કોનો?"

ધર્મસિંહ બોલ્યો, "કોનો એટલે? મારો દીકરો!"

પ્રધાન બોલ્યો, "તારો દીકરો! ક્યાંથી આવ્યો? તારો દીકરો! એ તો મારો દીકરો છે."

ધર્મસિંહ ક્રોધ કરીને બોલ્યો, "અરે જારે જા, તારો દીકરો ક્યાંથી થયો? કેમ ધર્મશીલ બોલતો નથી?"

ધર્મશીલ બીચારો શું બોલે! તેનો બોલવાનો રસ્તો મુકલ રહ્યો ન હતો. તે તો ચુપચુપ ઉભોજ રહ્યો. રત્નસિંહ આ વખત પોતાના બાપની પાસે આવી આ બેઉ બુઢાઓ શું કામ લડેછે તે જોતો ઉભો હતો. તેને ફક્ત એટલીજ સમજ હતી, કે, મારા બાપાને મોટા બાપા તેડી જવા કરેછે ત્યારે આ કોઇ બુટો અટકાવેછે.

ગમે તેમ હોય તોપણ ધર્મશીલનું કાંઇ પોતાના પુત્ર ઉપરથી હેત ઓછું થવાનું છે? તે તો રત્નસિંહને તેડીને તેની સાથે વાતો કરતો આ બેઉનો કજીઓ સાંભળતો હતો.

આ કોઇ રાજકુમાર જેવા છોકરા ઉપર ધર્મશીલ હેત કરેછે તે જોઇ પ્રધાને પૂછ્યું, "કેમ ધર્મશીલ, તું કાંઇ બોલતો નથી? આ બુઢો અને આ છોકરો કોણછે?"

ધર્મશીલે કાંઇ જવાબ ન આપ્યો. પણ ધર્મસિંહથી ન રહેવાયું તે બોલ્યો, "હું ધર્મશીલનો બાપ ધર્મસિંહ છું. ધર્મપુરીનો હું નગરશેઠ છું આ કુંવર મારા ધર્મશીલનો છે."

પ્રધાન બોલ્યો, "પણ મારો ધર્મશીલ તારા છોકરાને ક્યાંથી ઓળખે?

નગરશેઠે કહ્યું, "પણ આ ધર્મશીલ એનો બાપ થાય. તે પોતાનાજ પુત્રને ન ઓળખે?"

પ્રધાન બોલ્યો, "તું ધર્મપુરીનો નગરશેઠ હોય તો હું આ નગરનો પ્રધાન છું અને જેને તું તારા પુત્ર તરીકે ઓળખેછે તે તો મારો પુત્ર છે.

ધર્મસિંહ બોલ્યો, "તું આ નગરનો પ્રધાન હોતો ભલે હો. પણ હું તો મારા ધર્મશીલને તેડીનેજ જવાનો."

આ ગડબડ એટલી તો હદ સુધી વધી ગઇ કે, રાજા જે ઉપરના ત્રીજા માલના દીવાનખાનામાં બેઠો હ-તો ત્યાં તે ગડબડાટ સંભળાયો. તે તરતજ નીચે ઉતરી આવ્યો અને શી ગડબડ હતી તે વિષે પૂછ્યું. પ્રધાન બોલ્યો, "મહારજ, આ કોઇ બુઢો આવ્યો છે તે મને ગલે પડે છે કે, આ ધર્મશીલ તેનો પુત્ર છે. આપ તો એ નાનો હતો ત્યારથી ઓળખો છો કે, આ મારો પુત્ર છે."

ધર્મસિંહ બોલ્યો, "નહીં મહારાજ, આ ધર્મશીલ મારો પુત્ર છે અને તેનો પુત્ર આ રત્નસિંહ છે. ધર્મપુરી-નો હું નગરશેઠ છું. મારૂં નામ ધર્મસિંહ છે."

રાજા બોલ્યો, "શેઠ, તે ગમે તેમ હો, પણ આ ધર્મશીલને તો આજ નજદીક અઢાર વર્ષ થયા દેખું છું કે, તે મારા પ્રધાનનો પુત્ર છે. તે નાનો હતો ત્યારે મેં એને રમાડેલો પણ છે."

ધર્મસિંહ બોલ્યો, "મહારાજ, તેમ ભલે થયું હો, પણ આ પુરાવો તો જુઓ કે, નાના રત્નસિંહને તે કેનો રમાડેછે? રત્નસિંહને પૂછો કે તારા બાપા કોણ! અને ક્યાં છે?

રાજાએ છોકરા તરફ માયાથી જોઇ કહ્યું, "છોકરા, તારૂં નામ શું તે મને કહીશ."

રત્નસિંહ બોલ્યો, "મારૂં નામ રત્નસિંહ."

રાજાએ પૂછ્યું, "તારો બાપ ક્યાં છે અને તેનું નામ શું?"

છોકરે ધર્મશીલને દેખાડીને કહ્યું, "આ મારો બાપ, અને એમને હું બાપાજી કહું છું."

રાજા આ સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યો. ધર્મશીલને તે કેટલાંક વર્ષ થયાં ઓળખતો હતો. પ્રધાન પુત્ર તરીકે તે જણાયલો હતો.

આજ આ નગરશેઠ પોતાના પુત્ર તરીકે દાવો કરેછે. આ નાનો છોકરો તેને પોતાના બાપ તરીકે ઓળખાવેછે. માટે રાજાએ વિચાર કર્યો કે, જો કાંઈ ખરો ખુલાસો ધર્મશીલ કરે તોજ આ વાતનો ખુલાસો થાય. પછી રાજાએ ધર્મ-શીલને પૂછ્યું, "ધર્મશીલ, આ બધો ગુચવાડો શાનો છે?"

ધર્મશીલે જવાબ દીધો, "મહારાજ, ન પૂછો વાત."

રાજા બોલ્યો, "નહીં, આ બાબતનો ખરો ખુલા-સો થવો જોઈએ."

ધર્મશીલે જવાબ દીધો, "પણ એમાંથી સારા પરી-ણામની આશા ન રાખવી."

રાજા બોલ્યો. "પણ આ બેમાંથી તારો બાપ કો-ણ અને આ રત્નસિંહ કોનો પુત્ર?"

ધર્મશીલે જવાબ આપ્યો, "મહારાજ, આ બેઉ મારા બાપ થય. હું એ બેઉનો પુત્ર થાઉં અને આ રત્નસિંહ મારો પોતાનો પુત્ર થાય. આથી વધારે ખુલાસો, હું કાંઇ કરી શકતો નથી."

રાજા બોલ્યો, "ધર્મશીલ, આજ તું ગાંડો તો નથી થયો? એક માણસના બે બાપ તે કેવી રીતે થાય? શું આ નગરશેઠ તારા ધર્મપિતા થાય?"

પ્રધાન પુત્રે જવાબ આપ્યો, "નહીં મહારાજ, એ મારા જન્મ આપનાર પિતા છે, તેમજ આપના આ પ્રધાન-જી પણ મારા જન્મ આપનાર પિતાછે."

રાજાએ કહ્યું, "આ વાત કોઈ બાલકને કહીશું તો તે પણ માનશે નહીં તો અમે કેમ માની શકીએ?"

પ્રધાન પુત્ર બોલ્યો, માનો અથવા ન માનો, મેં તો ખરેખરી બીના કહી છે."

રાજાએ કહ્યું, "ધર્મશીલ, તારી વાતમાં કાંઇક ભેદ છે માટે તે ખુલાસા વાર સમજાવીને કહે."

ધર્મશીલ બોલ્યો, "એ બાબતમાં વધારે ખેંચ મ કરો. નહીં તો પછી પસ્તાવો થશે."

રાજાએ કહ્યું, "પસ્તાવો શેનો થશે જે કાંઈ હોય તે ખુલાસાવાર કહી નાખ."

પ્રધાન બોલ્યો, "દીકરા, કહેને શી વાત છે?"

ધર્મશીલ બોલ્યો, "મહારાજ, પિતાશ્રીઓ, મારી વાત સાંભળવામાં કાંઈ લાભ નથી. જેવી હું વાત પૂરી કરીશ તેવુંજ મારૂં મરણ નીપજશે. માટે એ બાબત વિષે માંડી વાળો."

તોપણ રાજા, પ્રધાન ને નગરશેઠ બધાએ તેની વાત સાંભલવાની ઓહોસ કીધી. તેણે દેખાડેલા મરણના ભય-ને હસી કાઢયો અને આખરે ધર્મશીલને વાત કહેવા ફરજ પાડી.

ધર્મશીલે બધી વાત કહી સંભલાવી. પિતાના હુકમથી બાવાને ઉઠાડી મુકવા જવું. બાવા આગલ કાંઈ ચમત્કાર જોવાની માંગણી કરવી. બાવાએ ચમત્કારમાં દેખાડેલુ નગરશેઠ ધર્મસિંહને ત્યાં જન્મ. ત્યાં મોટાં થવું. પોતાના થયલા લગ્ન. રત્નસિંહ કુંવરની ઉત્પતિ. વણઝારા સાથે મિ-ત્રતા. વણઝારાનું દશ હજાર રૂપીઆ નાખીને ચાલતા થવું અને પાછો કેટલેક મહીને થયેલો મેલાપ એ બધું જેમ બન્યું હતું તેમ કહી સંભલાવ્યું. જેવું છેલું વાકય બોલી, રહ્યો કે, શબ વત થઈ નીચે પડયો. એક બાપો

પાસે દોડી આવ્યાં. જુએછે તો ધર્મશીલના દેહને તેનો આત્મા છોડી ગયો હતો. માત્ર શરીરનું ખોખુંજ ત્યાં પડેલું હતું. હવેજ બેઉ બુઢાઓ પોતાની હઠનો પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યા. તેઓ પોકો મુકીને રડવા લાગ્યા. રાજા પણ આ નવાઈ જેવી વાત સાંભળીને આશ્ચર્ય પામ્યો. દરબારી વૈદો જેઓ ત્યાં હાજર હતા તેમને રાજાએ હુકમ કરવાથી ધર્મશીલમાં કાંઈ જીવ હોય તો ઉપાય કરવા પાસે આવ્યા. પણ તેનું શરીર તપાસતાં કાંઈ જીવ જેવું ન જણાયું.

હવે શબને અગ્નિ સંસ્કાર કરવો જોઇએ તેથી બેઉ બાપોએ સીડી બાંધીને ઉંચક્યો અને નગર બહાર સ્મશાન તરફ લઈ ચાલ્યા ધર્મશીલના મરણના સમાચાર પ્રધાનને ઘેર પણ પહોંચી ગયા હતા તેથી ધર્મવતી સતી થવાને નીકલી હતી.

ઘરેણાં પહેરી કસબની સાડી ઓઢી લઈ, બાલ છુટ્ટ' રાખી, કપાલે પીયલ કરી, 'જે અંબે, જે અંબે,' કરતી નીકલી. સતી થાય ત્યારે કોઇથી રડાય નહીં એટલે પ્રધાન પત્નિ ચુપચુપ ચાલતી હતી. માતા તરીકે તેનું હૈયું તો ખમી શકતું નહતું. આ બધા લોકો નગર બહાર નીકલ્યા એટલે નગરશેઠની વહુને ખબર પડી. તેને પણ તરત સત ચઢયું. તે પણ 'જે અંબે, જે અંબે, કરતી નીકલી. પ્રધાનપુત્ર વધુએ તે કોણ હતી તે જાણવા કાંઈ ઇચ્છા ન દર્શાવી પણ બીજી સ્ત્રીઓએ તેને પૂછતાં તેણે કહ્યું કે, મરનારને તે પણ પરણી હતી. ચંદન તુલશીની ગંજાવર ચિતા ત્યાં રચાઈ બ્રાહ્મણો મંત્રો ભણવા લાગ્યા. ઢોલ સરનાઈ વાગવા લાગ્યાં. સતી થતી હતી તેથી આનંદ ઓચ્છવ થઈ રહ્યો. પણ એટલામાં પેલી પ્રધાનપુત્ર વધુ ધર્મવતી બોલી, "થોડીવાર સબુર કરો. હું પેલા બાવાજીને કહી આવું કે, હવે કાલથી મારે

ત્યાં માગવા ન આવે. આવશે અને કદાચ ફેરો ફોકટ જશે તો તે પાપ મને લાગશે."

આમ બોલતાંની સાથે બાવાજીનું આશન જે ત્યાંથી પાસેજ હતું ત્યાં દોડી. તે જતાંજ પગે લાગી. બનવા કાળ છે તેથી યોગેશ્વરે "અષ્ટપુત્રા સૌભાગ્યવતી ભવ" આવો આશીર્વાદ આપ્યો. તેજ વખતે ચોકીને ધર્મવતી બોલી, "મહારાજ, આપ તો મને 'અષ્ટપુત્રા સૌભાગ્યવતી' થવાનો આશીર્વાદ આપોછો અને હું તો મારાપતિ સાથે બળી મરૂં છું."

યોગેશ્વરે ધ્યાન કરી જોઇને કહ્યું, ઠીક છે ચાલ તારા પતિની ચિતા નજદીક."

આમ બોલી ધર્મવતીની પાછળ યોગેશ્વર ચાલ્યા. યોગેશ્વરને ધર્મવતી સાથે આવતા જોઇને પ્રધાન બોલ્યો, "પેલો જોગટો આવે એણેજ બધું સત્યાનાશવાળી નાખ્યુંછે."

નગર શેઠ બોલ્યો, "પ્રધાનજી, કોઈ માહાત્મા તો જણાય છે"

પ્રધાન બોલ્યો, "શેઠ, મહાત્મા શેનો આજે કેટલાક દહાડા થયા આ શેહેરમાં માગી ખાયછે."

આટલામાં તો યોગેશ્વરે પાસે આવી પહોંચ્યાં. નગરશેઠ પગે લાગ્યો. પછી તેની પુત્રવધુ પગે લાગી તેને પણ "અષ્ટપુત્રા સૌભાગ્યવતીભવ" કરી આશીર્વાદ આપ્યો. તેથી તે બોલી, "મહારાજ, હવે તો પેલે જન્મ સૌભાગ્યવતી થઇશ."

યોગેશ્વરે કહ્યું. "પુત્રી, ચિંતા મ કર. હમણા તારા પતિને સજીવન કરીશ."

પ્રધાન બોલ્યો, "આ બધું નખોદ તો વાળી દીધું ને હવે સજીવન કરશે. મને તો આશા મુદલ નથી. જો કદી ધર્મશીલ સજીવન થાય તો આ મહારાજને પરમેશ્વર ગણી પૂજું અને પુત્ર ભલે નગરશેઠ લઈ જાય.

તેજ વખતે યોગેશ્વરે અંજલી ભરી પાણી પેલા ધર્મશીલના શબ ઉપર છાંટયું. ધર્મશીલ તો જાણે મોટી નીદ્રામાં ઉંઘ્યો હોય તેવો આળસ મરડી બેઠો થયો. બધા પગે લાગવા મંડી ગયા. પ્રધાન પોતે પણ પગે લાગ્યો. ફરી ધર્મશીલનો હાથ પકડીને પ્રધાન બોલ્યો, પુત્ર, ચાલ આપણે ઘેર."

તેજ વખતે નગરશેઠ બોલી ઉઠયો, "અરે પ્રધાન, હમણા તો તમેજ જે ધર્મશીલ જીવતો થાય તો મને આપવા કબુલ હતા ને આટલીવારમાંજ ફરી જાઓછો?"

પ્રધાન બોલ્યો, "શેઠ, એ તો કહેવાનું! વળી છોકરા તે કોઈ આપી દેતું હશે!"

આ વખતે ફરીથી આ બેઉ બુઢાઓ વચ્ચે કજીઓ કીકને પણ યોગેશ્વરે કહ્યું, "હવે તમે ફોકટનો કજીઓ ન કરો. હું કહું તેમ કરો. આ ધર્મશીલના બે હાથો બેઉ જણા પકડો અને તેને પોત પોતાની તરફ ખેંચો એટલે સૌસૌને પોતપોતાનો ધર્મશીલ મલશે."

એક હાથ પ્રધાને અને બીજો હાથ નગરશેઠે પકડીને પોતાપોતાની તરફ જેવો ધર્મશીલને ખેંચ્યો તેવાજ એકને બદલે બે ધર્મશીલો થઈ ગયા. બેઉ ખુશી થયા. પ્રધાન પોતાની તરફના ધર્મશીલને લઇ શેહેર તરફ ચાલ્યો અને નગરશેઠ પોતાના પુત્રને લઈ ધર્મપુરી તરફ ચાલ્યો. તેજ પળે યોગેશ્વર ત્યાંથી અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા.

સમાપ્ત.

સુવિચાર દર્શક મંડળી પ્રકાશિત પુસ્તકો

૧	બાદશાહ અને બીરબલની વાર્તા ભાગ ૧ થી ૬ દરેક ભાગની કીંમત	૦—૨—૦
૨	બાદશાહ બીરબલની ૬૫ વાર્તાનો પૂર્ણ ગ્રંથ૦	૧—૦—૦
૩	રાજાભોજ અને કવિ કાલિદાસની વાર્તા દરેક છુટા ભાગની કીંમત	૦—૨—૦
૪	હિંદી નાટક અથવા જેમોરાની ગુફા	૧—૪—૦
૫	અણીશુધ્ધ એભલસિંહ	૦—૩—૦
૬	જોધપુરનો કર્ણુસિંહ	૦—૪—૦
૭	કલિવિડમ્બન શતક (મૂળ સહિત ભાષાંતર)	૦—૨—૦
૮	વૈરાગ્ય શતક (મૂળ સહિત ભાષાંતર)	૦—૪—૦
૯	હરિશ્ચંદ્ર આખ્યાન (રત્નદાસ કૃત)	૦—૬—૦
૧૦	ભૂતનો ભાઈ	૦—૦—૬
૧૧	ગુજરાતી વહીંવટ (પુરુષોત્તમ કહાનજી ગાંધી)	૦—૧—૦
૧૨	જમનાજીના ધાલિસપદ (વૈષ્ણવોપયોગી)	૦—૨—૦
૧૩	રામરક્ષા (મૂળ સહિત ભાષાંતર)	૦—૦—૬

ઉપલાં પુસ્તકો નીચલે ઠેકાણેથી વેચાતાં મળશે.

મુંબઈ—પુસ્તક પ્રસારક મંડળી, કાલકાદેવી.
સુરત—ત્રિભોવનદાસ ગોપાલદાસ, બુકસેલર,
વડોદરા—દોલતરામ મગનલાલ, બુકસેલર લહેરીપુરા
અમદાવાદ—ધી ગુજરાત મરકંટાઇલ એશોસીએશન,
પોરબંદર—મોનજી બીખાભાઈ બુકસેલર.
વલસાડ—દ્વારકાદાસ પરભુદાસ બુકસેલર.
ગોધરા—કીશનલાલ ચુનીલાલ લાયબ્રેરીયન
જુનાગઢ—ગોવિંદજી નાનજી બુકસેલર
નડિયાદ—ત્રિકમભાઈ રણછોડદાસ, ન્યુ બુક ડીપો.
ભાવનગર—વોરા અબ્દુલ હુસેન આદમજી
પાલણપુર—દલસુખરામ હરજીવન લાયબ્રેરીયન.

કીમત. રૂ. આ. પૈ.

ગુજરાતી ગ્રંથો.

		રૂ.	આ.	પૈ.
૧	અકબર અને બીરબલની વાર્તા દરેક ભાગ	૦	૨	૦
૨	અકબર ચરિત્ર (મહીપતરામ.) ...	૦	૮	૦
૩	અકબર કથા ગ્રંથ	૧	૦	૦
૪	અફીણી એભલસિંહ (વાર્તા) ...	૦	૩	૦
૫	અક્ષર ગણિત (દલાલ)	૧	૧૦	૦
૬	અખાની વાણી	૧	૮	૦
૭	અક્ષર ગણિત (હોપ)	૦	૬	૦
૮	અધ્યાત્મ રામાયણ	૨	૮	૦
૯	અનુશાસન (ભારત)	૪	૦	૦
૧૦	અશ્વમેધિક (ભારત)	૩	૦	૦
૧૧	અશ્વમેધ (કાવ્ય પ્રેમાનંદકૃત) ...	૧	૮	૦
૧૨	અષ્ટાવક્ર ગીતા	૦	૮	૦
૧૩	અરેબિયન નાઇટ (કરાણી) ...	૪	૦	૦
૧૪	અરેબિયન કીસ્સા	૧	૦	૦
૧૫	અરેબિયન નાઇટ (ગુજરાતી પ્રેસની)	૪	૦	૦
૧૬	અમીરઅલી (વાર્તા)	૨	૦	૦
૧૭	અમરૂશતક (સાર્થ)	૦	૧૨	૦
૧૮	અસ્તોદય	૦	૮	૦
૧૯	અનુભવી વૈદક	૧	૦	૦
૨૦	અર્જુનગીતા	૦	૧	૦
૨૧	અર્થશાસ્ત્રની વાતો	૧	૦	૦
૨૨	અર્ધ પહેલીના	૦	૦	૬
૨૩	„ બીજીના	૦	૧	૦

૨૪	અર્થ ત્રીજાના	૦	૧	૬
૨૫	,, ચોથીના	૦	૨	૦
૨૬	,, પાંચમીના	૦	૨	૬
૨૭	,, છઠ્ઠીના	૦	૩	૦
૨૮	,, સાતમીના	૦	૪	૦
૨૯	,, બાળમિત્રના	૦	૩	૦
૩૦	અનુસૂયાભ્યુદય	૦	૨	૦
૩૧	અમદાવાદ જીલ્લાનો નકશો ...	૨	૧૨	૦
૩૨	અમદાવાદ જીલ્લાનો નકશો નાનો ...	૦	૧૨	૦
૩૩	,, કાગળ	૦	૪	૦
૩૪	,, અંગ્રેજી સાથે પ્રેસ્કોટનો.	૧	૦	૦
૩૫	અમેરિકાનો નકશો (બાળબોધ) ...	૪	૧૨	૦
૩૬	અમેરિકા ખંડનો ગુજરાતી નકશો.	૦	૧૨	૦
૩૭	અશ્રુમતિ નાટક...	૦	૮	૦
૩૮	અબલા મિત્ર	૦	૬	૦
૩૯	આર્યોત્કર્ષ અને વિક્રમોદય... ...	૦	૮	૦
૪૦	આર્યસમુદય વિષયમાળા (ગટ્ટૂલાલજી)	૫	૦	૦
૪૧	આશ્ચર્ય કારક ભૂલવણી	૦	૬	૦
૪૨	આદિત્ય હૃદય (સાર્થ)	૦	૩	૦
૪૩	આરોગ્યતા ને સ્વચ્છતા	૦	૧૦	૦
૪૪	આરોગ્ય વિદ્યા (કનિંગહામ) ...	૦	૧	૦
૪૫	આરોગ્ય વિદ્યા (મહીપતરામ) ...	૦	૧	૩
૪૬	આપઘાતમાં સમાયલાં જોખમો ...	૦	૮	૦
૪૭	આદિકારણ ભૂમીતિ	૦	૨	૬
૪૮	આદિપર્વ ભારત...	૩	૮	૦
૪૯	આપદ ધર્મ (ભારત)	૫	૦	૦
૫૦	આશ્રમવાસી (ભારત)	૧	૦	૦
૫૧	આરોગ્ય નિર્ણય	૦	૩	૦
૫૨	આરોગ્ય વિચાર...	૦	૧	૦
૫૩	આફ્રિકાનો નકશો (બાળબોધ) ...	૫	૮	૦

૫૪	આફ્રિકા ખંડનો ગૂજરાતી નકશો ...	૦	૧૨	૦
૫૫	એશીઆ ખંડની ભૂગોળ... ...	૦	૩	૦
૫૬	એકોર્ડિયન ચાવી દરેક ભાગ ...	૦	૪	૦
૫૭	એકાદશી મહાત્મ્ય	૦	૮	૦
૫૮	એકાદશી મહાત્મ્ય સટીક... ...	૧	૪	૦
૫૯	એશીઆનો નકશો (બાળબોધ) ...	૪	૧૨	૦
૬૦	એશીઆનો નકશો નાનો... ...	૦	૧૨	૦
૬૧	એશીઆનો નકશો કાગળનો ...	૦	૨	૦
૬૨	એટલાસ બૂક (મરાઠી)	૧	૦	૦
૬૩	એદલ કાકા	૦	૪	૦
૬૪	ઓખા હરણ (પ્રેમાનંદ)... ...	૦	૪	૦
૬૫	ઑલ્ફ્રેડ ધી ગ્રેટ (ચરિત્ર) ...	૦	૫	૦
૬૬	ઓ મારી બેન (વાર્તા)	૨	૮	૦
૬૭	અંજની સતીનો રાસ	૦	૪	૦
૬૮	અંજની નાટક	૦	૮	૦
૬૯	અંતઃપુર રમણીઓ	૧	૮	૦
૭૦	અંગ ઉધાર ઝગડો	૦	૦	૩
૭૧	અંકગણિત (હોપનું)	૦	૭	૦
૭૨	અંકગણિતનાં મૂળતત્વો	૦	૬	૦
૭૩	અંકગણિત મોટું	૦	૭	૦
૭૪	અંકગણિતની સમજ	૦	૮	૦
૭૫	અંકગણિત શાળોપયોગી	૦	૪	૦
૭૬	અંકગણિત બાળોપયોગી	૦	૪	૦
૭૭	અંકગણિતની પધ્ધતિ.	૦	૯	૦
૭૮	અંતર જગત્પ્રવાસ	૨	૦	૦
૭૯	આંકની ચોપડી...	૦	૦	૬
૮૦	ઇંડિયન નાઈટ્સ	૦	૧૦	૦
૮૧	ઈસપકૃત કલ્પિત વાર્તા	૦	૧૨	૦
૮૨	ઇંદ્રસભા (ગૂજરાતી હરફે) ...	૦	૩	૦
૮૩	ઇંદ્રસભા (બાલબોધ હરફે) ...	૦	૩	૦

૮૪ ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ (મહીપતરામકૃત)	૧	૪	૦
૮૫ ઇંગ્લંડનો પ્રવાસ (ક૦ મૂ.) ...	૬	૦	૦
૮૬ ઈંદ્રિય વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર	૦	૧૦	૦
૮૭ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડીક્ષનરી ...	૩	૦	૦
૮૮ ઈંગ્લીશ ગુજરાતી ઉચ્ચારવાળી ડીક્ષનરી	૨	૦	૦
૮૯ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી પૉકેટ ડીક્ષનરી...	૦	૧૨	૦
૯૦ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ફ્રેઝીસ (ગ્રીન)...	૦	૧૧	૦
૯૧ ,, પાઠમાળા ભા. ૧ લો ...	૦	૪	૦
૯૨ ,, પાઠમાળા ભા. ૨ જો ...	૦	૫	૦
૯૩ ,, પાઠમાળા ભા. ૩ જો ...	૦	૬	૦
૯૪ ,, પાઠમાળા ભા. ૪ થો ...	૦	૪	૦
૯૫ ,, પાઠમાળા ભા. ૫ મો ...	૦	૬	૦
૯૬ ઉત્સર્ગમાળા (વ્રજલાલ શાસ્ત્રી)...	૦	૮	૦
૯૭ ઉન ગુંથવાના નમૂના	૦	૧	૬
૯૮ ઉનાળુ અથવા પાપીનું પગલું (વાર્તા)	૦	૮	૦
૯૯ ઉમેદચંદજી કૃત કાવ્ય (જૈન) ...	૦	૬	૦
૧૦૦ ઉધ્ધવ ગીતા	૦	૧	૦
૧૦૧ ઋતુસંહાર (પદ્યાત્મક ભાષાંતર)..	૦	૪	૦
૧૦૨ ઋતુસંહાર સમૂળ ભાષાંતર ...	૦	૮	૦
૧૦૩ કવેન્ટીનડર્વાડ ત્રણે ભાગ ...	૩	૬	૦
૧૦૪ કચ્છ મહોદય (પંડિત ગટ્ટુલાલજી)	૦	૪	૦
૧૦૫ કરસનદાસ મૂળજી ચરિત્ર ...	૦	૮	૦
૧૦૬ કચ્છ ગરબાવળી	૦	૫	૦
૧૦૭ કથનાવળી	૦	૪	૦
૧૦૮ કવિતા વિલાસ (દલપતરામ) ...	૦	૧૨	૦
૧૦૯ કબીરલીલામૃત	૦	૧૨	૦
૧૧૦ કર્તવ્યભૂનીતિ	૦	૬	૬
૧૧૧ કથિત પાઠમાળા	૦	૮	૦
૧૧૨ કળાવિલાસ	૦	૮	૦
૧૧૩ કલિવિડમ્બન શતક (સાર્થ) ...	૦	૨	૦

૧૧૪	કન્યાઓની આછત (નિબંધ)	૦	૭	૦
૧૧૫	કથાસરિત્સાગર (પાકા પૂંઠાના)	૬	૦	૦
૧૧૬	કથાસરિત્સાગર (બંને ભાગ કાચા પૂંઠાના)	૫	૪	૦
૧૧૭	કરણઘેલો શાળોપયોગી.	૧	૨	૦
૧૧૮	કર્ણસિંહ કુમાર દેવી (ચિત્ર સાથે)	૦	૬	૦
૧૧૯	કટાક્ષ કથન	૦	૪	૦
૧૨૦	કડવા કણબીની વાર્તા	૦	૨	૦
૧૨૧	કર્ણપર્વ (ભારત)	૨	૧૨	૦
૧૨૨	ક્રીકેટ	૦	૫	૦
૧૨૩	કામંદકીય નીતિસાર સર્ગ ૧ (પંડિત ગટ્ટુલાલજી)	૦	૫	૦
૧૨૪	કામંદકીય નીતિસાર સંપૂર્ણ ભાષાંતર	૦	૧૨	૦
૧૨૫	કાષ્ટના ઘોડાની વાર્તા	૦	૨	૦
૧૨૬	કાવ્ય દોહન (સરકારી)	૦	૧૪	૦
૧૨૭	કાવ્યદોહન બૃહત્ ભાગ ૧ લો	૧	૮	૦
૧૨૮	કાવ્યદોહન ,, ભાગ ૨ જો	૩	૦	૦
૧૨૯	કાવ્યદોહન ,, ભાગ ૩ જો	૩	૦	૦
૧૩૦	કાવ્યદોહન ,, ભાગ ૪ થો	૩	૦	૦
૧૩૧	કાવ્યદોહન મોટું ભાગ ૧ થી ૬	૩	૦	૦
૧૩૨	કાદમ્બરી (વાર્તા)	૨	૦	૦
૧૩૩	કાવ્ય નિમજ્જન	૨	૦	૦
૧૩૪	કાવ્ય રત્નાવળી	૧	૪	૦
૧૩૫	કાળિવિજય અથવા બાલામંજી (વાર્તા)	૧	૪	૦
૧૩૬	કીમીઆગર ચરિત્ર	૦	૪	૦
૧૩૭	કીનાનો ભોગ	૨	૦	૦
૧૩૮	કુટુંબ મિત્ર	૧	૪	૦
૧૩૯	કુટુંબ કથા	૦	૧૦	૦
૧૪૦	કુમાર દર્પણ	૧	૪	૦
૧૪૧	કુસુમમાળા (કવિતા)	૦	૮	૦
૧૪૨	કૃષ્ણ જીવનના મહિના	૦	૧	૩
૧૪૩	કૃષીશાસ્ત્રનાં મૂળતત્વો	૦	૩	૬

૧૪૪	કૃષ્ણ જન્મખંડ (પૂર્વાર્ધ)	...	૨	૦	૦
૧૪૫	કેફનિષેધ નિબંધ	... ...	૦	૪	૦
૧૪૬	કેળવણી	... ...	૧	૦	૦
૧૪૭	કેળવણી પ્રકાર	... ...	૦	૫	૦
૧૪૮	કેરી વસ્તુ વર્ણન	... ...	૦	૪	૦
૧૪૯	કોષ્ટકો	... ...	૦	૧	૦
૧૫૦	કોલંબસનો વૃત્તાંત	... ...	૦	૫	૦
૧૫૧	કાયદા સંગ્રહ ...	... ...	૦	૬	૦
૧૫૨	કોનસરટીના ચાવીબુક દરેક ભાગના		૦	૫	૦
૧૫૩	કૈતકમાળા ને બોધવચન	...	૦	૧૨	૦
૧૫૪	કંજુસના કર્મની કહાણી	...	૦	૬	૦
૧૫૫	ખરડો કક્કાનો...	... ...	૦	૦	૬
૧૫૬	,, બાલબોધ	... ...	૦	૦	૬
૧૫૭	,, એબીસી અંગ્રેજીનો	...	૦	૦	૬
૧૫૮	ખ્વારકા ખુદાચાર	... ...	૦	૩	૦
૧૫૯	ખલકખેલ બાવની	... ...	૦	૪	૦
૧૬૦	ખગોળ વિદ્યા (બળવંતરામ)	...	૦	૬	૦
૧૬૧	ખગોળ વિદ્યા (મહીપતરામ)	...	૦	૫	૦
૧૬૨	ખાતર	... ...	૦	૮	૦
૧૬૩	ખુશદર્પણ	... ...	૧	૮	૦
૧૬૪	ખેતી...	... ...	૦	૧	૬
૧૬૫	ખેતીવાડી મૂળતત્વ પાઠમાળા ભા. ૧લો.		૦	૮	૦
૧૬૬	ખેતીવાડી સુધારાવિષે નિબંધ	...	૦	૧૨	૦
૧૬૭	ખેતીવાડી (ગોખલે) ...	...	૫	૦	૦
૧૬૮	ખેડા જીલ્લાનો નકશો ...	...	૩	૦	૦
૧૬૯	ખેડા જીલ્લાનો નકશો નાનો	...	૦	૧૨	૦
૧૭૦	ખેડા જીલ્લાનો નકશો કાગળ	...	૦	૩	૦
૧૭૧	ખંડેરાવ ગાયકવાડ (વાર્તા)	..	૧	૦	૬
૧૭૨	ગજલ સંગ્રહ દરેક ભાગ	...	૦	૨	૬
૧૭૩	ગજરામારૂ નાની (વાર્તા)	...	૦	૧	૦

૧૭૪ ગજરા મારૂ મોટી (વાર્તા) ...	૦	૫	૦
૧૭૫ ગરબાવળી (દલપતરામ) ...	૦	૫	૦
૧૭૬ ગરબા સંગ્રહ	૦	૨	૬
૧૭૭ ગરબા સંગ્રહ નાનો	૦	૧	૦
૧૭૮ ગર્ગ સંહિતા ભાષાંતર	૪	૦	૦
૧૭૯ ગણેશલીલા ભાગ ૧ લો	૦	૨	૬
૧૮૦ ગાયન સંગ્રહ	૦	૩	૦
૧૮૧ ગીરનાર મહાત્મ્ય	૧	૦	૦
૧૮૨ ગીતા (વેદધર્મસભાની)... ...	૦	૧૨	૦
૧૮૩ ગીતા (ગુજરાતી પ્રેસની) ...	૧	૦	૦
૧૮૪ ગીતા સમશ્લોકી (પંડિત ગટ્ટુલાલજી)	૧	૦	૦
૧૮૫ ગીતા (પદ્યાત્મક)	૦	૧૨	૦
૧૮૬ ગીતા પંચરત્ન સટીક	૧	૮	૦
૧૮૭ ગીરધરકૃત રામાયણ (શિલા) ...	૩	૦	૦
૧૮૮ ગીરધરકૃત રામાયણ (ટાઈપ) ...	૦	૧૨	૦
૧૮૯ ગીતગોવિંદ સટીક	૦	૧૦	૦
૧૯૦ ગુલસને બેખાર	૧	૪	૦
૧૯૧ ગુજરાતનો ઇતિહાસ (મહાસુખરામ)	૦	૧	૦
૧૯૨ ગૂજરાતનો ઈતિહાસ (મહીપતરામ)	૦	૦	૯
૧૯૩ ગુલબંકાવળી (વાર્તા)	૦	૩	૦
૧૯૪ ગૂજરાતી અંગ્રેજી ડીક્ષનરી ...	૧	૮	૦
૧૯૫ ગૂજરાતના ભીખારીઓ	૦	૪	૦
૧૯૬ ગૂજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ ...	૦	૪	૦
૧૯૭ ગૂજરાતનો ઉત્કર્ષ	૦	૮	૦
૧૯૮ ગુર્જરમંડળ ચિત્રાવળિ.	૪	૦	૦
૧૯૯ ગૂજરાત સર્વ સંગ્રહ	૫	૫	૦
૨૦૦ ગુલીવરની મુસાફરી	૩	૮	૦
૨૦૧ ગુલાબસિંગ નાટક	૦	૮	૦
૨૦૨ ગૂજરાતી સાઇક્લોપીડીઆ (સર્વ વિદ્યામાળા)	૧	૮	૦
૨૦૩ ગૂજરાતનો નકશો મોટો ...	૨	૮	૦

૨૦૪	ગૂજરાતનો નકશો નાનો... ...	૦	૧૨	૦
૨૦૫	ગૂજરાતનો નકશો કાગળ ...	૦	૩	૦
૨૦૬	ગૂજરાતની જૂની વાર્તા... ...	૧	૦	૦
૨૦૭	ગૂજરાત જનવાર્તા ભા. ૧-૨ ...	૪	૦	૦
૨૦૮	ગૂજરાતી પહેલી ચોપડી... ...	૦	૦	૯
૨૦૯	,, બીજી ,, ...	૦	૧	૬
૨૧૦	,, ત્રીજી ,, ...	૦	૩	૦
૨૧૧	,, ચોથી ,, ...	૦	૪	૦
૨૧૨	,, પાંચમી ,, ...	૦	૫	૦
૨૧૩	,, છઠ્ઠી ,, ...	૦	૭	૦
૨૧૪	,, સાતમી ,, ...	૦	૮	૦
૨૧૫	ગૃહધર્મ	૦	૪	૦
૨૧૬	ગોપીગીત સટીક	૦	૨	૦
૨૧૭	ગોળ લાકડાના હિસાબ	૧	૦	૦
૨૧૮	ગંગા ગુર્જર વાર્તા	૧	૮	૦
૨૧૯	ગંગા ગોવિંદસિંહ	૧	૦	૦
૨૨૦	ઘોડાઓની માવજત	૨	૦	૦
૨૨૧	ચંદ્રોક્તિકા	૦	૧	૬
૨૨૨	ચરિત્ર નિરૂપણ...	૦	૮	૦
૨૨૩	ચત્રિકાનામું	૦	૧૨	૦
૨૨૪	ચતુર સ્ત્રી મનોરંજક ગરબાવલી ...	૦	૮	૦
૨૨૫	ચારે ધામની યાત્રા	૦	૧૦	૦
૨૨૬	ચારૂ ચર્યા	૦	૨	૬
૨૨૭	ચિત્રાંકની ચોપડી	૦	૧	૦
૨૨૮	ચિકીત્સા સાર (વૈદક)... ...	૨	૮	૦
૨૨૯	ચેલૈયો	૦	૦	૩
૨૩૦	ચેસ્ટરફીલ્ડ એડવાઇસ ટૂ હીઝસન્સ...	૦	૧૨	૦
૨૩૧	ચોરના ભાઇ ઘંટી ચોર... ...	૦	૧	૬
૨૩૨	ચંદ્રસેન દીપમણી નાટક... ...	૦	૬	૦
૨૩૩	ચંદ્રકાંત	૨	૮	૦

૨૩૪	ચંદન મલ્યાગિરી નાટક... ...	૦	૪	૦
૨૩૫	ચંદ્રપ્રભા ચરિત્ર	૧	૦	૦
૨૩૬	છેલની વાર્તા. (ચિત્ર સાથે.) ...	૨	૦	૦
૨૩૭	છોડ જમીન ખાતર	૦	૪	૦
૨૩૮	જનરમુજ વાર્તા સંગ્રહ પુસ્તક ૧ લું	૧	૦	૦
૨૩૯	જનરમુજ વાર્તા સંગ્રહ પુસ્તક ૨ જું	૧	૦	૦
૨૪૦	જનાન ખાનાની બીબીઓ ...	૧	૮	૦
૨૪૧	જય કુમારી વિજય નાટક ...	૦	૧૨	૦
૨૪૨	જમણવાર વિષે નિબંધ... ...	૦	૮	૦
૨૪૩	જમનાજીના ચાલીશપદ	૦	૨	૦
૨૪૪	જગન્નાથજોશી (વાર્તા)	૦	૧	૦
૨૪૫	જગતના ઈતિહાસની રૂપરેખા ...	૦	૧	૬
૨૪૬	જયાકુંવર	૦	૧૦	૦
૨૪૭	જગદેવ પરમાર	૦	૮	૦
૨૪૮	જાદવાસ્થળી	૦	૦	૬
૨૪૯	જાતકાલંકાર	૧	૦	૦
૨૫૦	જાદુ કપટ પ્રકાશ ભાગ ૧ લો ...	૨	૮	૦
૨૫૧	જાદુ કપટ પ્રકાશ ભા. ૨ જો ...	૩	૦	૦
૨૫૨	જાત મેહેનત	૩	૦	૦
૨૫૩	જૈન વિવેકવાણી	૨	૦	૦
૨૫૪	,, કથા સંગ્રહ ભા. ૧ લો ...	૧	૦	૦
૨૫૫	,, કથા સંગ્રહ ભા. ૨ જો ...	૨	૦	૦
૨૫૬	,, જ્ઞાન પ્રકાશ કથા સંગ્રહ દરેક ભાગના	૦	૬	૦
૨૫૭	,, દીપક સ્તવનાવલી	૦	૪	૦
૨૫૮	,, ગાયન પ્રકાશ સ્તવનાવળી ...	૦	૧	૦
૨૫૯	,, રત્ન સાગર ભા. ૧... ...	૫	૮	૦
૨૬૦	,, રત્ન સાગર ભા. ૨... ...	૨	૮	૦
૨૬૧	,, આચાર રત્નાકર	૧	૮	૦
૨૬૨	,, શુદ્ધ સમાચારી	૦	૨	૦
૨૬૩	જૈન સ્તવનાવળી	૦	૪	૦

૨૬૪	,, ખરતર પાંચ પ્રતિક્રમણ	...	૧	૨	૦
૨૬૫	,, ખરતર ગચ્છરાઈ દેશી	...	૦	૪	૦
૨૬૬	,, યોગ રત્નાકર ...	...	૦	૬	૬
૨૬૭	,, સંગીત કમલોદય ...	...	૦	૬	૬
૨૬૮	,, કથા રત્નકોષ ભા. ૧ લો	...	૨	૮	૦
૨૬૯	,, કથા રત્નકોષ ભા. ૨ જો	...	૨	૮	૦
૨૭૦	,, કથા રત્નકોષ ભા. ૩ જો	...	૨	૧૨	૦
૨૭૧	,, કથા રત્નકોષ ભા ૪ થો	...	૩	૮	૦
૨૭૨	,, કથા રત્નકોષ ભા. ૫ મો	...	૨	૧૨	૦
૨૭૩	,, કથા રત્નકોષ ભા. ૬ ઠો	...	૩	૧૨	૦
૨૭૪	,, કથા રત્નકોષ ભા. ૭ મો	...	૪	૦	૦
૨૭૫	,, વાર પર્વીકથા ...	...	૧	૧૨	૦
૨૭૬	,, બા રૈવત મોટી ટીપ	...	૧	૮	૦
૨૭૭	,, લઘુ પ્રકરણ સંગ્રહ	...	૧	૮	૦
૨૭૮	જોધપુરનો કર્ણસિંહ વાર્તા	...	૦	૪	૦
૨૭૯	જંગબારી ભાષાનો ભોમિયો	...	૪	૦	૦
૨૮૦	ટુંકી કહાણીઓ ભા. ૧ લો	...	૦	૮	૦
૨૮૧	ટુંકી કહાણીઓ ભા. ૨ જો	...	૦	૮	૦
૨૮૨	ટોચકા સંગ્રહ... ...	...	૧	૮	૦
૨૮૩	ટોમી અને હેરી ...	...	૧	૦	૦
૨૮૪	ડાયરી (પ્રેક્ષકની) ...	...	૦	૪	૦
૨૮૫	ડોન ક્વીઝોટ (વાર્તા) ...	...	૪	૦	૦
૨૮૬	તલેસમ (બેભાગ) વાર્તા	...	૨	૮	૦
૨૮૭	તમા સંવરણ નાટક ...	...	૦	૨	૦
૨૮૮	તારા લક્ષ્મી નાટક ...	...	૦	૪	૦
૨૮૯	તાર્કીક બોધ	...	૦	૪	૦
૨૯૦	તુલસીકૃત રામાયણ (સાર્થ)	...	૬	૦	૦
૨૯૧	તુરાના ગાયન ભા. ૧ લો	...	૦	૮	૦
૨૯૨	તુરાના ગાયન ભા. ૨ જો	...	૧	૦	૦
૨૯૩	તોહફએ દીલપઝીર ગાયન	...	૦	૦	૯

૨૯૪	તોપખાનાનો ભંડાર	૦	૧૨	૦
૨૯૫	દશકુમાર ચરિત્ર	૧	૦	૦
૨૯૬	દશાવતાર સ્તોત્ર (ગટ્ટુલાલજી) ...	૦	૩	૦
૨૯૭	દસ્તક શિક્ષક કોપી નં ૧ થી ૮ દરેક	૦	૨	૦
૨૯૮	દયારામકૃત કાવ્ય સંગ્રહ ...	૨	૮	૦
૨૯૯	દસ્મસ્કંધ ભાગવત ભાષાંતર ...	૩	૦	૦
૩૦૦	દારૂ વિષે નિબંધ	૦	૦	૬
૩૦૧	દિલચમન ગાયન	૦	૧	૦
૩૦૨	દિલપસંદ ગાયન સંગ્રહ... ...	૦	૩	૦
૩૦૩	દિલખુશ	૧	૪	૦
૩૦૪	દુર્ગારામ ચરિત્ર	૧	૦	૦
૩૦૫	દુકાળ વિષે નિબંધ	૦	૯	૦
૩૦૬	દુશ્મન દારાબ...	૧	૦	૦
૩૦૭	દુખમાં દિલાસો ને વિપત્તિમાં ધીરજ	૦	૮	૦
૩૦૮	દૃષ્ટિ સંરક્ષણ (દાકતર બુલેલકૃત)...	૦	૮	૦
૩૦૯	દેવી ભાગવત ભાષાંતર... ...	૮	૮	૦
૩૧૦	દેશી નામુ	૦	૧૦	૦
૩૧૧	દેશી નામાની પધ્ધતિ	૦	૪	૦
૩૧૨	દેશી હિસાબ ભા. ૧ લો... ...	૦	૧	૩
૩૧૩	દેશી હિસાબ ભા. ૨ જો ...	૦	૧	૯
૩૧૪	દેવું અને નાણાંનો ઉપયોગ ...	૦	૪	૦
૩૧૫	દૈવજ્ઞ દર્પણ	૦	૪	૦
૩૧૬	દ્રૌપદી દર્શન	૦	૧૨	૦
૩૧૭	દ્રૌપદી હરણ (પ્રા. કા.) ...	૧	૪	૦
૩૧૮	દ્રોણપર્વ (ભારત)	૫	૦	૦
૩૧૯	ધર્મસિંધુ સાર્થ	૬	૦	૦
૩૨૦	ધાતુ સંગ્રહ (ટેલર-વ્રજલાલ) ...	૨	૪	૦
૩૨૧	ધોળપદ સંગ્રહ ભા. ૧ લો ...	૦	૮	૦
૩૨૨	ધ્રુવ આખ્યાન	૦	૪	૦
૩૨૩	નસીબ ડહાપણની સરસાઇ ...	૦	૮	૦

૩૨૪	નરસિંહ મેહેતાના પ્રભાતિયાં ...	૦	૪	૦
૩૨૫	નરસિંહ મેહેતાનું મામેરૂં ...	૦	૨	૦
૩૨૬	નર્મગદ્ય	૧	૮	૦
૩૨૭	નર્મકથા કોષ...	૨	૦	૦
૩૨૮	નર્મકોષ	૧૫	૦	૦
૩૨૯	નર્મ કવિતા	૭	૦	૦
૩૩૦	નસીબ (રસિક વાર્તા)	૦	૮	૦
૩૩૧	નળાખ્યાન	૦	૫	૦
૩૩૨	નળ રાજાની કથા	૦	૬	૦
૩૩૩	નવરાત્રીના ગરબા	૦	૧	૬
૩૩૪	નવી લેખાવળી...	૦	૨	૬
૩૩૫	નવલ ગંગા (વાર્તા)	૧	૮	૦
૩૩૬	નાઝની પહાણુનો કીસ્સો... ...	૦	૦	૯
૩૩૭	નારી શિક્ષા ભા. ૧ લો... ...	૦	૭	૦
૩૩૮	નારી શિક્ષા ભા. ૨ જો... ...	૦	૯	૦
૩૩૯	નાના નોવેલો	૦	૮	૦
૩૪૦	નાટય પ્રકાશ...	૧	૮	૦
૩૪૧	નિબંધ કરમાળા ભા. ૧ લો ...	૦	૬	૦
૩૪૨	નિબંધ રીતિ...	૦	૬	૦
૩૪૩	નિબંધ સંગ્રહ...	૦	૮	૦
૩૪૪	નિર્મળ ભજનમાળા	૦	૧૨	૦
૩૪૫	નીતિનિદર્શન	૦	૪	૦
૩૪૬	નીતિ મંદિર	૦	૧૨	૦
૩૪૭	નીતિની શીખામણ	૦	૨	૦
૩૪૮	નીતિ સુધાતરંગિણી	૧	૦	૦
૩૪૯	નીતિશતક (પદ્યાત્મક ભાષાંતર)...	૦	૭	૦
૩૫૦	નેપોલિયન બોનાપાર્ટ	૧	૪	૦
૩૫૧	નંદ બત્રીશી	૦	૩	૦
૩૫૨	પરાક્રમ નામું	૦	૬	૦
૩૫૩	પરશિયન કળશ	૦	૪	૦

૩૫૪	પહેલી ચોપડી વેદધર્મસભાની ...	૦	૧	૦
૩૫૫	પરમપદબોધિની	૧	૪	૦
૩૫૬	પદ્માખ્યાન	૧	૦	૦
૩૫૭	પદ્માવતી વાર્તા	૦	૫	૦
૩૫૮	પલ્લીપત્તન નિર્ણય	૦	૪	૦
૩૫૯	પગાર ગણિત	૦	૬	૦
૩૬૦	પદાર્થ વિજ્ઞાન. ખેતીનું	૦	૧૪	૦
૩૬૧	પદાર્થ વિજ્ઞાન (બળવંતરામ) ...	૦	૭	૦
૩૬૨	પદાર્થ વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્વ ...	૦	૩	૦
૩૬૩	પર્વોત્સવ તિથ્યાવળી	૦	૪	૦
૩૬૪	પત્રવ્યવહાર	૦	૭	૦
૩૬૫	પવિત્ર પ્રમદા (કાચાપૂંઠા) ...	૦	૬	૦
૩૬૬	,, ,, (ગીલ્ટના) ...	૦	૧૦	૦
૩૬૭	પાર્વતી (વાર્તા)	૦	૧૨	૦
૩૬૮	પાકશાસ્ત્ર	૦	૪	૦
૩૬૯	પાર્વતી કુંવર આખ્યાન	૦	૬	૦
૩૭૦	પાકદામન ચાહુદણુ	૧	૦	૦
૩૭૧	પાંડવાશ્વમેધ	૧	૮	૦
૩૭૨	પાંડુરંગ હરી (વાર્તા)	૦	૮	૦
૩૭૩	પાદશાહી રાજનીતિ	૨	૦	૦
૩૭૪	પારસીઓમાં નીતિનું ધોરણ ...	૦	૬	૦
૩૭૫	પાક ખોરદેહ અવસ્તા	૦	૬	૦
૩૭૬	પીરોજા બન્નુ ચરિત્ર (ચિત્ર સાથે)...	૧	૦	૦
૩૭૭	પીતૃધર્મ	૦	૩	૦
૩૭૮	પીંગળનો સાર...	૦	૦	૯
૩૭૯	પુનર્વિવાહ પ્રબંધ	૦	૫	૦
૩૮૦	પૂજાસંગ્રહ (જૈન)	૨	૦	૦
૩૮૧	પુરૂ વિક્રમ નાટક	૦	૪	૦
૩૮૨	પુત્રીશિક્ષા	૦	૪	૦
૩૮૩	પુરુષોત્તમમાસ મહાત્મ્ય	૦	૮	૦

૩૮૪	પુરૂષોત્તમ માસ મહાત્મ્ય સટીક ...	૧	૮	૦
૩૮૫	પુરૂષાર્થશતક	૦	૬	૦
૩૮૬	પૃથ્વીનો ગોળો (મરાઠી) ...	૩૩	૧૦	૦
૩૮૭	પૃથ્વીનું વર્ણન	૦	૩	૦
૩૮૮	પૃથ્વીનો નકશો (મરાઠી) ...	૪	૦	૦
૩૮૯	પૃથુરાજ ચહુઆણ વાર્તા ...	૧	૦	૦
૩૯૦	પંચપ્રતિક્રમણ સૂત્ર	૦	૮	૦
૩૯૧	પંચાંગ ગુજરાતી પ્રેસ.	૦	૮	૦
૩૯૨	પંચાંગ મુંબઈ સમાચાર... ...	૦	૮	૦
૩૯૩	પંચાંગ ચૈત્રી નિર્ણય	૦	૦	૬
૩૯૪	પંચાંગ ,, જગદીશ્વર... ...	૦	૦	૬
૩૯૫	પંચાંગ ,, ગણપત	૦	૪	૦
૩૯૬	પંચાંગ ચંડૂનું મારવાડી... ...	૦	૨	૦
૩૯૭	પંચદંડ વાર્તા	૦	૫	૦
૩૯૮	પંચદંડ વાર્તા મોટી	૦	૮	૦
૩૯૯	પંચમહાલ રેવાકાંઠાનો નકશો ...	૪	૧૦	૦
૪૦૦	પંચીકરણ	૧	૦	૦
૪૦૧	પ્રતાપનાટક	૧	૮	૦
૪૦૨	પ્રહ્લાદ આખ્યાન (ભાણદાસ) ...	૦	૧૦	૦
૪૦૩	પ્રહ્લાદ આખ્યાન (કાલીદાસ) ...	૦	૪	૦
૪૦૪	પ્રવેશપોથી	૦	૧૦	૦
૪૦૫	પ્રશ્નપંચાનન	૦	૨	૦
૪૦૬	પ્રતાપી પીટર ચરિત્ર	૦	૧૨	૦
૪૦૭	પ્રાણવિનિમય	૩	૦	૦
૪૦૮	પ્રિયદર્શિકા નાટિકા	૦	૮	૦
૪૦૯	પ્રીન્સીપલ્સ આફ ગૂજરાતી ગ્રામર	૦	૧૨	૦
૪૧૦	પ્રેક્ષક પાકેટડાયરી	૦	૪	૦
૪૧૧	પ્રેક્ષક ગોવર્ધન પંચાંગ	૦	૦	૬
૪૧૨	ફ્રાંસિસ વિરહ	૦	૧	૦
૪૧૩	ફિડલ ચાવી બુક દરેક ભાગ ...	૦	૫	૦

૪૧૪ ફ્રેંચ રેવોલ્યુશન	૦	૧૨	૦
૪૧૫ ફોટોગ્રાફી ફર્સ્ટ બુક	૦	૬	૦
૪૧૬ બર્થોલ્ડ વાર્તા	૦	૮	૦
૪૧૭ બરાસ કસ્તુરી વાર્તા	૦	૬	૦
૪૧૮ બરાસ કસ્તુરી મોટી	૧	૦	૦
૪૧૯ બરજોર માણક	૦	૧૦	૦
૪૨૦ બહુરંગી બેરબા.	૦	૬	૦
૪૨૧ બાદશાહ ને બીરબળ દરેક ભાગ	૦	૨	૦
૪૨૨ બાદશાહ અને બીરબલ સંપૂર્ણ ગ્રંથ	૧	૦	૦
૪૨૩ બાગોબહાર	૧	૮	૦
૪૨૪ બાગાયત	૦	૧૨	૦
૪૨૫ બાલામંજીની વાર્તા	૧	૪	૦
૪૨૬ બાલસુબોધ	૦	૮	૦
૪૨૭ બાણાસુર મદમર્દન	૦	૮	૦
૪૨૮ બાદશાહ બેરામગોર વાર્તા	૦	૮	૦
૪૨૯ બાગે બુલબુલ ભા. ૧ લો	૦	૫	૬
૪૩૦ બાલલગ્નથી થતી હાનિ	૦	૬	૦
૪૩૧ બાળ વિવાહ નિબંધ	૦	૪	૦
૪૩૨ બાલવિલાસ	૧	૦	૦
૪૩૩ બાળ ચિત્રપોથી	૦	૧	૩
૪૩૪ બાળમિત્ર	૦	૭	૦
૪૩૫ બાળબોધ	૦	૪	૦
૪૩૬ બાળગરબાવળી	૦	૨	૦
૪૩૭ બાલકને ઉછેરવાવિષે	૦	૨	૦
૪૩૮ બાલખેલ	૦	૪	૦
૪૩૯ બાહ્યવસ્તુ સાથે માનવ પ્રકૃતિના સંબંધ	૦	૧૨	૦
૪૪૦ બુલબુલી ગાયન	૦	૪	૦
૪૪૧ બૃહત્કથા સાર લંબક ૧ લો	૨	૪	૦
૪૪૨ બૃહન્નિઘંટુ રત્નાકર (વૈદકહિંદુસ્થાની દરેક ભાગની)	૩	૦	૦

૪૪૩	બૈરી શી ને વાત શી	૦	૨	૦
૪૪૪	બોધવચન	૦	૨	૦
૪૪૫	બોઇલર તપાસવાનો એકટ ...	૦	૩	૬
૪૪૬	બોપદેવ શતક	૦	૮	૦
૪૪૭	બંદગી, ગાયન અને માથે ...	૦	૨	૦
૪૪૮	ભવિષ્ય પોથી...	૦	૧	૦
૪૪૯	ભરથરી રાજાની કથા	૦	૨	૦
૪૫૦	ભવાઈ સંગ્રહ	૧	૮	૦
૪૫૧	ભમતાભૂતની ભવિષ્ય પોથી ...	૧	૬	૦
૪૫૨	ભર્તૃહરિ શતકો (સાર્થ) ...	૦	૧૪	૦
૪૫૩	ભરૂચ જીલ્લાનો નકશો	૨	૨	૦
૪૫૪	ભાગવતનો સાર	૧	૮	૦
૪૫૫	ભામિની ભૂષણ દરેક અલંકાર ...	૧	૦	૦
૪૫૬	ભાવપ્રકાશ (વૈદક)	૧૨	૦	૦
૪૫૭	ભાગવત ભાષાંતર	૮	૦	૦
૪૫૮	ભાગવત (પદ્યાત્મક)	૭	૦	૦
૪૫૯	ભાગવત (સાર્થ સંપૂર્ણ)... ...	૧૫	૦	૦
૪૬૦	ભારત મહીલા...	૦	૮	૦
૪૬૧	ભારત વર્ષનું ત્રિકાલિક દર્શન ...	૦	૪	૦
૪૬૨	ભાષાભૂષણ	૦	૬	૦
૪૬૩	ભીષ્મપર્વ (ભારત)	૨	૪	૦
૪૬૪	ભીક્ષુક વિષે નિબંધ	૦	૮	૦
૪૬૫	ભીખારી વિષે નિબંધ	૦	૫	૦
૪૬૬	ભુલભુલામણી	૧	૮	૦
૪૬૭	ભુકકુંડ ચરિત્ર	૦	૨	૦
૪૬૮	ભૂમીતિનાં મૂળતત્વો	૦	૪	૦
૪૬૯	ભૂમીતિ સ્કંધ ૧ લો	૦	૮	૦
૪૭૦	ભૂમીતિ સ્કંધ ૧ થી ૩ ...	૧	૧૨	૦
૪૭૧	ભૂતનો ભાઈ	૦	૦	૬
૪૭૨	ભૂસ્તરવિદ્યા	૦	૮	૦

૪૭૩	ભૂતળવિદ્યા (બળવંતરામ)	...	૦	૮	૦
૪૭૪	ભૂતળવિદ્યા (મહીપતરામ)	...	૦	૫	૦
૪૭૫	ભૂગોળ ભા૦ ૧ લો ...	...	૦	૧	૯
૪૭૬	ભૂગોળ ભા૦ ૨ જો ...	...	૦	૨	૦
૪૭૭	ભૂગોળ (મહાસુખરામકૃત)	...	૦	૩	૦
૪૭૮	ભૂતનિબંધ	...	૦	૬	૦
૪૭૯	ભોજ કાલિદાસ દરેક ભાગ	...	૦	૨	૦
૪૮૦	ભોજ સુબોધ રત્નમાલા...	...	૨	૮	૦
૪૮૧	ભોજા ભગતના ચાબખા...	...	૦	૧	૦
૪૮૨	ભ્રમરાક્ષસ	...	૦	૪	૦
૪૮૩	મહાસુખ બોધમાળા ..	...	૦	૬	૦
૪૮૪	મકાપચીશી વાર્તા ...	...	૦	૪	૦
૪૮૫	મનુસ્મૃતિ (સાર્થ) ...	...	૪	૦	૦
૪૮૬	મણી અને મોહન વાર્તા	...	૨	૦	૦
૪૮૭	મન સુધારક સૂચના ...	...	૦	૪	૦
૪૮૮	મણી રત્નમાળા (સાર્થ)	...	૧	૦	૦
૪૮૯	મહારાણી વિકટોરિયાનું જીવન ચરિત્ર ...		૪	૦	૦
૪૯૦	માર્કંડેય પુરાણ ભાષાંતર...	...	૫	૦	૦
૪૯૧	માનસીંગ અભેસીંગ નાટક	...	૦	૮	૦
૪૯૨	માન મુસાફરી	...	૦	૪	૦
૪૯૩	માતાપિતા સ્તુતિ ...	...	૦	૦	૩
૪૯૪	માપકરણ પ્રથમ પુસ્તક	...	૦	૧	૬
૪૯૫	માર્ગોપદેશિકા	...	૦	૮	૦
૪૯૬	મારી મસ્તીની મોહસમ	...	૦	૮	૦
૪૯૭	માધવ નિદાન (વૈદક) ...	...	૨	૮	૦
૪૯૮	મા બાપ તેવાં છોકરાં ...	...	૦	૧૨	૦
૪૯૯	મિથ્યાભિમાન નાટક ...	...	૦	૬	૦
૫૦૦	મિત્રતા વિષે નિબંધ ...	...	૦	૬	૦
૫૦૧	મીઠી મીઠી વાતો ...	...	૦	૫	૬
૫૦૨	મુહપત્તિ વિષે ચર્ચા (જૈન)	...	૧	૪	૦

૫૦૩	મુદ્રા રાક્ષસ નાટક	૨	૦	૦
	મુંબઈ સરકારે મંજુર કરેલા આક્ટો			
	૫૦૪ સને ૧૮૮૨ નો ૪થો મિલકત તબદીલ કરી આપવા સંબંધી ...	૧	૮	૦
	૫૦૫ સને ૧૮૯૨ નો ૩ ને. અબકારી આક્ટનો સુધારો	૦	૨	૦
૫૦૬	મુંબઈ ઈલાકાનું વર્ણન... ...	૦	૬	૦
૫૦૭	મુંબઈ ઇલાકાનો નકશો (મરાઠી)	૩	૪	૦
૫૦૮	મુંબઈ ઈલાકાનો નકશો ગૂજરાતી મોટો	૩	૮	૦
૫૦૯	મુંબઈ ઇલાકાનો નકશો નાનો ...	૦	૮	૦
૫૧૦	મુંબઈ ઇલાકાનો નકશો (કાગળ)	૦	૨	૦
૫૧૧	મુંબઇનું વર્ણન	૦	૮	૦
૫૧૨	મુંબઇના હુલ્લડનો હેવાલ ...	૦	૪	૦
૫૧૩	મુલતવી રાખવાનાં માહાફળ ...	૦	૧૦	૦
૫૧૪	મુંબઇની ભૂગોળ	૦	૧	૦
૫૧૫	મુક્ત શાસ્ત્ર	૨	૮	૦
૫૧૬	મૂર્ખો (વાર્તા)...	૦	૧૨	૦
૫૧૭	મૃદાલસા ને ઋતધ્વજ નાટક ...	૦	૮	૦
૫૧૮	મોહમુદગર (સાર્થ)	૦	૧૦	૦
૫૧૯	મોહનલાલ ચરિત્ર	૦	૮	૦
૫૨૦	યમસ્મૃતિ (સાર્થ)	૦	૨	૦
૫૨૧	યાંત્રિક ચિત્ર શિક્ષક	૦	૮	૦
૫૨૨	યુરોપનો ઇતિહાસ	૦	૧૦	૦
૫૨૩	યુરોપનો નકશો (મરાઠી)... ...	૪	૪	૦
૫૨૪	યોગ પ્રભાકર	૦	૩	૦
૫૨૫	યોગ કૌસ્તુભ.	૧	૪	૦
૫૨૬	યોગ દર્શન	૧	૮	૦
૫૨૭	યોગ દર્શન અનુભવ	૨	૦	૦
૫૨૮	યોગ વાશિષ્ઠ (વૈરાગ્ય મુમુક્ષુ પ્રકરણ)	૧	૧૨	૦

૫૨૯	યોગ વાશિષ્ઠ (ઉત્પત્તિ પ્રકરણ)	...	૪	૮	૦
૫૩૦	યોગ વાશિષ્ઠ (સ્થિતિ પ્રકારણ)	...	૨	૪	૦
૫૩૧	રઘુમતિ વિનોદ ...	...	૧	૦	૦
૫૩૨	રસિક વલ્લભ (દયારામ)	...	૦	૧૦	૦
૫૩૩	રસિકવલ્લભાદિ (પ્રા. કા)...	...	૧	૪	૦
૫૩૪	રસિક લલિતા... ...	...	૦	૬	૦
૫૩૫	રત્નાવલી નાટિકા ...	...	૦	૮	૦
૫૩૬	રસિક ગાયન સંગ્રહ ...	...	૦	૨	૦
૫૩૭	રસશાસ્ત્ર	...	૨	૮	૦
૫૩૮	રસાયણ વિદ્યા... ...	...	૦	૫	૦
૫૩૯	રસાયણ શાસ્ત્ર... ...	...	૨	૦	૦
૫૪૦	રસિક સ્તવનાવળી ...	...	૦	૪	૦
૫૪૧	રમુજી ફકરા સંગ્રહ ...	...	૧	૮	૦
૫૪૨	રસીલો રંગ મંડપ ...	...	૦	૬	૦
૫૪૩	રત્નાવલી	...	૦	૮	૦
૫૪૪	રાજ ભક્તિ વિડમ્બન ભાણ	...	૦	૨	૦
૫૪૫	રાજવિદ્યાભ્યાસ ...	...	૦	૧	૦
૫૪૬	રામરક્ષા	...	૦	૧	૦
૫૪૭	રાજવલ્લભ (શિલ્પશાસ્ત્ર)...	...	૩	૦	૦
૫૪૮	રાજર્ષિ	...	૩	૦	૦
૫૪૯	રામજાનકીદર્શન ...	...	૦	૧૨	૦
૫૫૦	રાજ્યરંગ ભા૦ ૨ જો ...	...	૧	૮	૦
૫૫૧	રામાયણ (વાલ્મીકિ) ...	...	૭	૦	૦
૫૫૨	રામાયણ (વાલમીકી) સાત કાંડ	છૂટા	૧૨	૦	૦
૫૫૩	રામાયણ ગીરધરકૃત ...	...	૧	૮	૦
૫૫૪	રામા રત્ન નિરૂપણ ...	...	૦	૩	૦
૫૫૫	રા' ખેંગાર અને રાણકદેવી	...	૦	૪	૦
૫૫૬	રેખાયથા દર્શન... ...	...	૧	૪	૦
૫૫૭	રોબીન્સન્ક્રૂસો	...	૦	૭	૦
૫૫૮	લલિતા દુઃખદર્શક ...	...	૦	૮	૦

૫૫૯	લક્ષ્મીજીને પાર્વતી સંવાદ	૦	૧	૦
૫૬૦	લક્ષ્મી નાટક	૦	૬	૦
૫૬૧	લવકુશ આખ્યાન	૦	૨	૦
૫૬૨	લીલા (વાર્તા)...	૧	૪	૦
૫૬૩	લેખનકળા કોપીબુક દરેક નંબર ...	૦	૨	૦
૫૬૪	લોકપ્રિય ગાયન સંગ્રહ	૦	૪	૦
૫૬૫	લોકપ્રિય ગાયન રસ દર ભાગ ...	૦	૮	૦
૫૬૬	લોકપ્રિય કથા સંગ્રહ	૦	૮	૦
૫૬૭	લોકપ્રિય રમુજમાળા ,, ...	૦	૮	૦
૫૬૮	લોકપ્રિય કબીરપદ સંગ્રહ ,, ...	૦	૨	૦

વડોદરા દેશી કેળવણી ખાતા તરફથી પ્રગટ થએલાં.

૫૬૯	દ્વાશ્રય મહાકાવ્ય... ...	૧	૮	૦
૫૭૦	ભોજપ્રબંધ	૧	૦	૦
૫૭૧	નીતિવાક્યામૃત	૦	૬	૦
૫૭૨	સ્ત્રી શિક્ષણ	૦	૪	૦
૫૭૩	સમાધિ શતક	૦	૪	૦
૫૭૪	અનુભવ પ્રદીપિકા ...	૦	૪	૦
૫૭૫	શ્રુતિસાર	૦	૪	૦
૫૭૬	બુદ્ધિસાગર	૦	૪	૦
૫૭૭	ગોરક્ષ શતક	૦	૪	૦
૫૭૮	તર્કભાષા	૦	૪	૦
૫૭૯	વનપર્વ (ભારત)	૫	૪	૦
૫૮૦	વનપર્વ (કવિતામાં)	૪	૦	૦
૫૮૧	વલ્લભાખ્યાન ને મૂળ પુરૂષ ...	૦	૫	૦
૫૮૨	વનરાજ ચાવડો	૧	૮	૦
૫૮૩	વનસ્પતિ શાસ્ત્રનાં મૂળતત્વો ...	૦	૯	૦
૫૮૪	વનસ્પતિ શાસ્ત્ર	૦	૭	૦
૫૮૫	વાંચવા લાયક વાતો	૧	૮	૦
૫૮૬	વાલાજીના મહિના	૦	૫	૦
૫૮૭	વિક્ટોરિયા મહારાણીના છંદ ...	૦	૦	[illegible]

૫૮૮	વિરાટપર્વ (ભારત)	...	...	૪	૪	૦
૫૮૯	વિચાર સાધન	...	...	૦	૨	૦
૫૯૦	વિધવા દુઃખ નિવેદન	...	...	૦	૬	૦
૫૯૧	વિજોગી બારમાસી	...	...	૦	૪	૬
૫૯૨	વિવાહ વિધિ	...	...	૦	૮	૦
૫૯૩	વિદ્યા બોધ	...	...	૦	૪	૦
૫૯૪	વિચાર કરતાં શીખવા વિષે		...	૦	૬	૦
૫૯૫	વિવેકવાણી (જૈન)	...	...	૩	૦	૦
૫૯૬	વિવેક રત્નાકર	...	...	૦	૧૨	૦
૫૯૭	વિક્રમ નામુ	...	...	૧	૮	૦
૫૯૮	વિષ્ણુપુરાણ ભાષાંતર	...	...	૪	૮	૦
૫૯૯	વિલાયતી માળી	...	...	૦	૬	૦
૬૦૦	વૃદ્ધ ચાણાક્ય નીતિ	...	...	૦	૬	૦
૬૦૧	વીજળી (ચિત્રસાથે)	...	...	૧	૪	૦
૬૦૨	વીરસેન ઈંદુમતિ નાટક	...	...	૦	૧૨	૦
૬૦૩	વીરમંડળ ભા૦ ૨ જો	...	...	૦	૧૨	૦
૬૦૪	વેણીસંહાર નાટક	...	...	૦	૮	૦
૬૦૫	વેદામૃત	...	...	૦	૬	૦
૬૦૬	વંધ્યત્વ નિવારણ	...	...	૩	૦	૦

વૈષ્ણવોપયોગી ગ્રંથો.

૬૦૭	અષ્ટાક્ષર વિવરણનું ભાષાંતર		૦	૬	૦
૬૦૮	ગોવિંદસ્વામીજીકે કીર્તન	...	૧	૦	૦
૬૦૯	નિત્યલીલા તથા વનખેલ	...			
૬૧૦	રાસલીલા ભાગ ૧ લો	...	૦	૮	૦
૬૧૧	રાસલીલા ભાગ ૨ જો	...	૦	૧૨	૦
૬૧૨	વલ્લભ વિલાસ ભા૦ ૧ લો	...	૦	૧૦	૦
૬૧૩	વૈષ્ણવ વ્રતોત્સવ દીપ (વ્રજ)	...	૦	૧	૦
૬૧૪	વૈષ્ણવ ધર્મપ્રકાશ રાગમાળા	...	૪	૦	૦
૬૧૫	વૈષ્ણવ ગુરુધર્મકર્મ	...	૦	૬	૦
૬૧૬	વૈષ્ણવોના નિત્યનિયમ	...	૦	૨	૦

૬૧૭	વૈષ્ણવોપદેશ (વ્રજ) ...	૦	૨	૦
૬૧૮	વૈદકનો સાર	૦	૩	૦
૬૧૯	વૈરાગ્યશતક (સાર્થ)	૦	૪	૦
૬૨૦	વ્યાકરણનાં મૂળતત્વો (ભટ્ટ) ...	૦	૮	૦
૬૨૧	વ્યાકરણ (હોપ)	૦	૧	૦
૬૨૨	વ્યાકરણ (ટેલર)	૨	૦	૦
૬૨૩	વ્યાકરણ શીખવાની પદ્ધતિ ...	૦	૭	૦
૬૨૪	વ્યવહારોપયોગી નિબંધ	૦	૮	૦
૬૨૫	શબ્દાર્થ ભેદ	૦	૧૨	૦
૬૨૬	શબ્દાર્થ કોષ ભા૦ ૧ લો... ...	૦	૮	૦
૬૨૭	શનિશ્ચર કથા	૦	૧	૦
૬૨૮	શલ્ય, સૌપ્તિક ને સ્ત્રીપર્વ ભારત ...	૨	૧૨	૦
૬૨૯	શાળોપયોગી અંકગણિત... ...	૦	૪	૦
૬૩૦	શારીર અને વૈદક શાસ્ત્ર	૧૦	૦	૦
૬૩૧	શારંગધર સંહિતા વૈદક	૩	૦	૦
૬૩૨	શામળભટ્ટના છપ્પા	૦	૧	૦
૬૩૩	શામળ સતશાઇ	૦	૩	૦
૬૩૪	શાંતિપર્વ (રાજધર્મ ભારત) ...	૪	૪	૦
૬૩૫	શીખામણ સંગ્રહ	૦	૧૦	૦
૬૩૬	શિવપુરાણ ભાષાંતર	૧૨	૦	૦
૬૩૭	શિક્ષાપદ્ધતિ	૦	૪	૬
૬૩૮	શિવ મહિમા	૦	૧	૦
૬૩૯	શિવજીની આરતી	૦	૧	૦
૬૪૦	શિવગીતા સટીક	૧	૮	૦
૬૪૧	શિવગીતા ભાષાંતર	૦	૮	૦
૬૪૨	શુકરંભા સંવાદ...	૦	૧	૦
૬૪૩	શુક્રનીતિ સાર્થ...	૨	૪	૦
૬૪૪	શુક્રનીતિ (કાચા પૂંઠાની) ...	૧	૧૨	૦
૬૪૫	શુદ્ધ બોતેરી	૧	૪	૦
૬૪૬	શૂરા સતીની વારતા	૦	૬	૦

૬૪૭ શૃંગાર વૈરાગ્ય તરંગિણી	૦	૬	૦
૬૪૮ શોર્ટ સેન્ટન્સીસ (અંગ્રેજી ગૂજરાતી)	૦	૧	૦
૬૪૯ શ્રીમાન શૂરાધીશ વાર્તા	૧	૮	૦
૬૫૦ સદુપદેશમાળા	૦	૧૧	૦
૬૫૧ સદ્‌વર્તન	૧	૦	૦
૬૫૨ સદ્‌વકતા...	૧	૪	૦
૬૫૩ સપ્તશતી ભાષાંતર	૧	૦	૦
૬૫૪ સદ્‌ગુણ સંગ્રહ	૦	૧૦	૦
૬૫૫ સખાવત નામહ	૦	૨	૦
૬૫૬ સપ્તશ્લોકી ભગવદ્‌ગીતા	૧	૦	૦
૬૫૭ સર્ગ નિસરણી...	૦	૦	૩
૬૫૮ સદેવંત સાવળીંગા વાર્તા... ...	૦	૨	૦
૬૫૯ સત્યનારાયણ કથા	૦	૨	૦
૬૬૦ સત્યનારાયણ કથા પોથી... ...	૦	૪	૦
૬૬૧ સરસ્વતી ચંદ્ર ભા૦ ૧	૧	૮	૦
૬૬૨ સરસ્વતી ચંદ્ર ભા૦ ૨	૧	૪	૦
૬૬૩ સરસ્વતી ચંદ્ર ભા૦ ૧ લાનું અવલોકન	૦	૧૦	૦
૬૬૪ સર્વ વિદ્યામાળા અથવા ગુજરાતી "સાઇક્લોપીડયા" ભાગ ૧ લો...	૧	૮	૦
૬૬૫ સર્વોપયોગી નુસખાસંગ્રહ ...	૧	૪	૦
૬૬૬ સદ્‌ગુણી સુભદ્રા	૦	૬	૦
૬૬૭ સત્સંગ વિષે નિબંધ	૦	૨	૬
૬૬૮ સદ્‌ગુણી વહુ	૦	૧૦	૦
૬૬૯ સવિતા સુંદરી વાર્તા	૦	૬	૦
૬૭૦ સભાપર્વ (ભારત)	૧	૮	૦
૬૭૧ સાવિત્રી ચરિત્ર નાટક	૧	૦	૦
૬૭૨ સાસુવહુની લડાઈ	૦	૧૨	૦
૬૭૩ સામુદ્રિક તથા શુકનાવળી ...	૦	૧	૦
૬૭૪ સામુદ્રિક મોટી...	૦	૩	૦
૬૭૫ સાંખ્ય દર્શન	૧	૪	૦

૬૭૬	સિદ્ધાંત સાર	૩	૦	૦
૬૭૭	સિદ્ધાંત સિંધુ	૧	૮	૦
૬૭૮	સિદ્ધરાજ જેસીંગ	૧	૪	૦
૬૭૯	સીકંદર નામું પાકાપુંઠાનું ...	૧	૪	૦
૬૮૦	,, કાચાપુંઠાનું ...	૦	૧૨	૦
૬૮૧	સીતા (વાર્તા.)...	-	૦	૦
૬૮૨	સીતાજીના મહિના	૦	૦	૩
૬૮૩	સીતા દમયંતિ આખ્યાનો ...	૦	૨	૬
૬૮૪	સુબોધ સંગ્રહ	૦	૧૨	૦
૬૮૫	સુમતિ નાગિલ ચરિત્ર (જૈન) ...	૨	૦	૦
૬૮૬	સુભાષિત લહરી	૧	૦	૦
૬૮૭	સુંદરી ગુણમંદિર	૦	૧૦	૦
૬૮૮	સુમનોવિનોદ	૧	૦	૦
૬૮૯	સુખસાધક (વાર્તા)	૦	૪	૦
૬૯૦	સુંદર કામદાર મોટી	૦	૫	૦
૬૯૧	સુંદર કામદાર નાની	૦	૨	૦
૬૯૨	સુદામા ચરિત્ર	૦	૨	૦
૬૯૩	સુશીલ યમુના (વાર્તા)	૦	૧૨	૦
૬૯૪	સુજશામલાલ ,, ...	૧	૦	૦
૬૯૫	સુરતમાંડવી દેશીરાજ્ય	૦	૮	૦
૬૯૬	સુરત જીલ્લાનો નકશો	૨	૧૨	૦
૬૯૭	સુરેશ ચરિત્ર	૧	૮	૦
૬૯૮	સૃષ્ટ પદાર્થ નિયમ અને સુધારણા...	૦	૧૪	૦
૬૯૯	સેવીંગ બેંકની અગત્ય	૦	૬	૦
૭૦૦	સેહેલ ગણિત	૨	૪	૦
૭૦૧	સેવ્ય સેવક ધર્મ	૦	૬	૦
૭૦૨	સોલંકીનો ગરબો	૦	૦	૯
૭૦૩	સોરઠી સોમનાથ	૧	૦	૦
૭૦૪	સંપલક્ષ્મી સંવાદ	૦	૧	૦
૭૦૫	સંન્યાસી	૦	૬	૦